

אמצעים רטוריים בכתיבת מאמרים¹

רונית גדיש, ניצה פרילוק, רחל רוזנר
האגף לפיתוח ותכנון תכניות לימודים

איגרת מידע נ', תשס"ג, עמ' 6-40

מבוא

בכתיבת מאמר הכותב מעוניין להעביר לקוראים מסר מסוים: מידע בנושא כלשהו, השקפה, עמדה בסוגיה שנויה במחלוקת, רעיון מסוים, ביקורת על תופעה וכיוצא בזה. המסר משוקע בתכנון של המאמר. אולם גם המבנה וגם הלשון של הכתוב משמשים לעיצוב המסר, והם שיוצרים את הרטוריקה של הטקסט.

הרטוריקה מקורה בתרבות יוון, ועניינה בהבעה שבעל פה - בנאומים בכיכר העיר. במשמעה הקלסי הרטוריקה היא אפוא אמנות הנאום, תורת הדיבור הנכון והנאה; הנאום העונה על כללי הרטוריקה משפיע על השומעים ואף עשוי להביאם לפעולה (אריסטו). לימים הועבר מושג זה גם לטקסט הכתוב. כיום יש המשתמשים במילה רטוריקה לתאר טקסט שבו ניסוח מתוחכם ומסוגנן מאפיל על תוכן הדברים.

"האמצעים הרטוריים" הנדונים כאן הם האמצעים הלשוניים-סגנוניים המסייעים לשכנע את הקוראים באמיתות המידע, בנכונות העמדה, בתקפות הטיעונים, בצורך או בכדאיות לפעול וכיוצא באלה. במילים אחרות האמצעים הללו אמורים לנתב את הנמען אל מטרות הכותב הסמויות או הגלויות. במונחים של יאקובסון אפשר לומר שהאמצעים הרטוריים משרתים את הפונקצייה הקונאטיבית (פנייתית), היינו מכוונים לעורר תגובה מצד הנמען על ידי ציווי, בקשה וכד'.

באופן כללי ביותר אפשר לקבוע את מטרותיו של טקסט על קו הרצף ששני קטביו הם מסירת מידע ושכנוע לפעולה. כדי למסור מידע בצורה יעילה חשוב להסביר היטב, להציג את הדברים בבהירות ובארגון הולם. כדי לשכנע אדם לפעול, כמו גם כדי לשכנע אדם לשנות את עמדותיו, לא תמיד די בניסוח בהיר ובארגון טוב. נחוצים אמצעים רטוריים המסייעים להשגת מטרה זו. מרבית האמצעים הרטוריים המוכרים והבולטים משמשים אפוא בטקסטים מגמתיים שמטרתם שכנוע.

¹ נושא "האמצעים הרטוריים" הוא חלק מן הפרק "ההבנה וההבעה" בתכנית הלימודים החדשה **עברית לבית הספר העל-יסודי**, ת"ל תשס"ג, ומוצע לקשור אותו לפרק "אוצר המילים והמשמעים" ולפרק התחביר. הדברים המובאים כאן גובשו בזיקה לספר **דברים ככתבם** (ת"ל תשנ"ז) ולמאגר המאמרים הממוחשב **מש"ב** (תשנ"ח) - שבמרכזם המאמר העיוני. הדוגמאות ברובן לקוחות אפוא מן המאמרים שבשני מקורות אלו. תודה לד"ר פנינה שירב, מפקחת תחום ספרות באגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, על הערותיה והארותיה. תודה למר יעקב קמחי ששלח אלינו הערות הגהה בעקבות הפרסום באיגרת המידע, ובעקבותיהן תוקנו כמה וכמה שיבושים שיצאו מתחת ידינו.

במקביל לקו הרצף של המטרות אפשר לדבר על קו רצף של הלשון ההולמת את המטרות: לשון ייצוגית ולשון ריגושית. בלשון הייצוגית הנמען והמוען אינם מובלטים בגלוי, המילים והביטויים אינם טעונים, ויש שימוש בתבניות לוגיות ובקשרים לוגיים (הכללה ופירוט, מיון ודירוג וכיו"ב). הלשון הריגושית מרבה להשתמש בגוף ראשון ושני להבלטת המוען והנמען, במילים טעונות ומעצימות, בדימויים ובמטפורות ובהאנשות וכיו"ב (לשון ציורית), בחזרות היוצרות ריתמוס וכדומה.

צפוי שטקסט שמטרתו מסירת מידע יכתב בלשון ייצוגית, ואילו טקסט שמטרתו שכנוע יכתב בלשון ריגושית. ואולם לעתים הכותב שמטרתו לשכנע מגייס את הלשון הייצוגית כדי לשוות לטקסט אופי עובדתי ובכך להשפיע על הקוראים לקבל את דבריו. כך גם כותב שמטרתו למסור מידע יכול לנקוט לשון ריגושית, כגון לשון ציורית, כדי לייעל את העברת המידע. דרך זו נפוצה היום בכתיבה של מדע פופולרי. מכל מקום מרבית האמצעים הרטוריים שנזכיר להלן שייכים ללשון הריגושית.

* * *

נציג כאן רשימת תפקידים שאמצעים רטוריים עשויים למלא, נדגים ניתוח של האמצעים הרטוריים בשני טקסטים, ולבסוף נביא קטלוג של אמצעים רטוריים מלווים בהסבר על תפקידיהם ובדוגמאות.

יוער כי אין לראות ברשימת התפקידים והאמצעים הרטוריים רשימה מלאה ומוחלטת, שכן צריך להביא בחשבון את הרב-תפקודיות של האמצעים הרטוריים: אמצעי רטורי אחד יכול לשרת יותר מבתפקיד אחד; קביעת התפקיד נעשית על סמך ההקשר. עוד יש להביא בחשבון את המשקל שיש להתרשמותו של הקורא, לניסיונו הלשוני ולפרשנותו.

* * *

1. תפקידי האמצעים הרטוריים

אפשר למיין את כלל האמצעים הרטוריים בדרכים אחדות. בחרנו להציג כאן את התפקידים החשובים שאמצעים רטוריים עשויים למלא. לצד כל תפקיד פורטו שימושי לשון אחדים המתאימים לו.

- א. **פנייה להיגיון** - הכותב מנסה לשכנע את הנמען בכלים הגיוניים. האמצעים: תבניות לוגיות (סיבתיות, הסתייגות, היקש, מסקנה וכד'); נתונים מספריים; הישענות והסתמכות על מקורות.
- ב. **הסבר** - הכותב משתמש בדרכים שונות של הסבר, לא פעם מתוך עולמו של הנמען, ועל ידי כך מקרב את הנמען לטקסט. האמצעים: הדגמה, ריבוי דוגמאות; אנלוגיה; משל, אנקדוטה, סיפור.

- ג. **אמיתות מוסכמות** - הכותב מנסח את רעיונותיו כאמיתות מוסכמות על הכול, שאין לערער עליהן, ובכך הוא עשוי לנטרל את הביקורת של הנמען.
 האמצעים: גוף ראשון רבים (כיום אנחנו יודעים ש...); סתמיות (אנשים נוטים לחשוב ש...); מוטיב "העדר" (הכול יודעים ש...); ודאות (אין ספק ש...).
- ד. **עירוב הנמען** - הכותב מְנַפֵּיחַ (הופך לנוכח) את הנמען בכתיבתו, יוצר עמו דיאלוג, ועל ידי כך הוא מקרבו לעמדתו, משיג את שיתוף הפעולה שלו ואף מפעילו.
 האמצעים: גוף שני (פנייה אל הקורא); גוף ראשון רבים; שאלות - אמתיות או רטוריות.
- ה. **נוכחות המוען** - הכותב חושף את קולו האישי, את היותו "אני" סובייקטיבי. בכך הוא יוצר קרבה עם קוראיו ויכול להשיג את הזדהותם עם דבריו.
 האמצעי: גוף ראשון יחיד.
- ו. **הבלטת המסר על ידי הדגשה** - ההדגשות למיניהן גורמות להבלטת המסר ובכך מייעלות את קליטתו ותורמות לשכנוע הנמען. לעתים הבלטת המסר מושגת על ידי ביטויים שיש בהם משום הגזמה, הפרזה.
 האמצעים: חזרות (על צלילים כולל חריזה, על מילים, על מבנים תחביריים); מילים טעונות (בעלות קונוטציה חיובית או שלילית); ביטויים מעצימים (סופרלטיבים); משפטי ייחוד; תבניות ניגודיות; שאלות רטוריות; ביטויי ודאות (לכל הדעות, ברור ש...); חריגה מסדר המילים המקובל; לשון ציורית; סימני פיסוק: סימן קריאה; דו-משמעות מכוונת (למשוך את תשומת הלב), שבירת צירופים.
- ז. **אירוניה** - האירוניה היא פער בין שתי רמות של משמעות - המפורשת והסמויה. באמצעותה הכותב יכול למתוח ביקורת, ללגלג, לתקוף.²
 האמצעים: לשון סגיי נהור (גם על ידי מירכאות); מאמר מוסגר, היגד בסוגריים; השמת דברים מופרכים בפיו של בעל הדעה המנוגדת; דו-משמעות; שילוב ביטויים מלשון הדיבור; שבירת צירופים.
- ח. **האשמה וגינני או שבח והלל** - הכותב נוקט לשון מפורשת או מרומזת של האשמה או של גינני כלפי הגוף שביקורתו מופנית אליו; וההפך: הכותב נוקט לשון מפורשת או מרומזת של שבח והלל כלפי הגוף שהוא תומך בו או מגן עליו מפני ביקורת שנמתחה עליו.
 האמצעי: מילים בעלות קונוטציה שלילית או חיובית.
- ט. **הזהרה ואיום או הבטחות קוסמות** - הכותב המעוניין להשפיע על הקורא מנסח את דבריו בצורה המשתמעת כאיום או בצורה המשתמעת כהבטחה.

² הקביעה אם היגד מסוים אירוני או לא - קשורה לא רק בהקשר אלא גם בידע העולם של הנמען. למשל, המשפט "יופי, לאחר שמונה חודשים הגיע האישור" יתקבל כעובדתי אם ידוע שתהליך האישור אמור להימשך 12 חודשים. נלא - תהיה פה כוונה אירונית-סרקסטית (במקום חודש...): "יופי" = "כל כך מהר" בלשון סגיי נהור.

האמצעים: משפטי תנאי (אם לא... יהיה רע; אם... נצליח...); מילים בעלות קונוטציה שלילית או חיובית.

י. **המרצה לפעולה** - בטקסט יש קריאה לנמען לפעול בדרך מסוימת שהכותב ממליץ עליה. האמצעים: מודליות (אסור ל-, כדאי ל-; צורות ציווי); סימן קריאה.

יא. **קלילות** - לעתים הכותב רוצה ליצור אווירה קלילה, לא רצינית כל כך, ואף הומוריסטית, לעתים לשם קליטה נוחה של מידע מורכב. האמצעים: לשון ציורית (מטפורות, דימויים, האנשה); שילוב ביטויים מלשון הדיבור; דו-משמעות; אנלוגיה, משל, אנקדוטה, בדיחה.

יב. **איפוק ומתינות** - הכותב מציג את דבריו בלשון המעטה, לעתים בהצטנעות. בכך הוא עשוי להגביר את אמינותו בעיני הקורא ואף לעמעם את מטרת השכנוע. האמצעים: ביטויי ספק והסתייגות, לשון המעטה (ייתכן, בדרך כלל); דרך השלילה; סביל.

יג. **נחרצות** - הכותב יכול להשיג אפקט של שכנוע ולדרבן לפעולה על ידי ניסוח נחרץ, תקיף, חד-משמעי.

האמצעים: חזרות; תבניות ניגודיות; דרך השלילה; מילים מעצימות (סופרלטיבים); ביטויי ודאות; סימני פיסוק ריגושיים (...!, !, !)

יד. **דרמטיזציה** - הכותב יוצר אווירה של מתח, הפתעה, ובכך יוצר משיכה ועניין אצל הנמען, ובעקבות זאת אף משיג את מעורבותו. האמצעים: זמני הפועל: שימוש רב בהווה; סימני פיסוק ריגושיים (...!, !, !); מילים טעונות; תבניות ניגודיות; חריגה מסדר המילים המקובל.

אמצעים רטוריים ברמת המבנה

דרך הארגון של הטקסט ומבנה הטקסט שהכותב בוחר אמורים גם הם לשרת את רצונו לשכנע, ובמובן הזה אפשר לראות גם בהם אמצעים רטוריים. מבנים מסוימים תורמים לבהירות ולקליטה יעילה של המסר, כגון מבנים מדורגים - מן הקל אל הכבד, מן המוחשי אל המופשט, מן המוקדם אל המאוחר (סדר כרונולוגי), מן הקרוב אל הרחוק, מן הכלל אל הפרטים או ההפך וכדומה. טקסט הבנוי מסדרת שאלות יוצר ציפייה ומתח לקראת תשובת המחץ של הכותב. מבנה מסוים יכול לגרום הפתעה, כגון טקסט שרובו סיפור או הקבלה ורק בסופו מתברר מהו הנושא הנדון.

אמצעים פואטיים כאמצעים רטוריים

בכתיבת מאמר אפשר להשתמש גם באמצעים פואטיים - הנפוצים בספרות היפה ובעיקר בשירה - ושיש בהם כדי להלך קסם על הקוראים: ריתמוס, מצלול, תקבולת, מטפוריקה, לשון ציורית, לשון נופל על לשון, הומונימיה, שדות סמנטיים (שלא ממין הנושא), צירופים מפתיעים, דו-משמעות מכוונת, וכן אלוזיות.

2. עיון באמצעים רטוריים בטקסטים - הדגמה

נדגים את הנאמר בשני מאמרים - שיש בהם אמצעים רטוריים רבים. לצורך ההדגמה מובאות תחילה רשימות של שימושי הלשון לפי הפסקות בפירוט רב, ואחר כך מוצעים התפקידים הרטוריים העיקריים של שימושי הלשון הללו במאמר.³

מאמר 1

"דיאטה אנגלוסקסית"

מאת נילי מירסקי⁴

- 1 מקובל לקונן על הלעז האנגלי, שפשה אצלנו בתחומים כה רבים של חיי היום-יום, החל בשמות אופנתיים של בתי עסק ומסעדות וכלה בהצטעעות לשון של מי שאינם יכולים להוציא מפיהם משפט בלי לקשט אותו באיזה "איף יו סי ווט איי מין". אני מודה שהתופעה הזאת אינה נראית לי מטרידה במיוחד - לכל היותר היא מצחיקה אותי. לעומת זאת נדמה לי שכמעט לא שמים לב אצלנו להשתלטותה של האנגלית על תחומי חיים אחרים, השמורים מלכתחילה לפעילות אינטלקטואלית רצינית יותר, וזה דווקא מטריד אותי מאוד.
- 2 לפני כמה שנים קראתי בעיתון רשימה של משורר ישראלי, שנזכר בה רומן מסוים של גתה. ברשימה הזו נקרא הרומן "Ellective Affinities" ובתחילה התפלאתי: האם סבר המשורר שגתה כתב אנגלית? ואם לא, למה קרא לרומן בשמו האנגלי דווקא? הרי אילו רצה להזכיר את השם במקורו, היה כותב אותו בגרמנית - שהרי גתה כתב גרמנית, ואילו רצה להביא את תרגום השם, היה מביא אותו בעברית - שהרי המשורר כתב את רשימתו בעברית. רק אחרי שנתקלתי שוב ושוב בתופעות דומות הבנתי במה העניין: גם האליטה אצלנו נוטה להניח תכופות שכל מה שאינו עברית, הוא מניה וביה אנגלית. וכך הבנתי בסופו של דבר גם את הסטודנטית, שהתבקשה לכתוב עבודה סמינריונית על תומאס מאן (שכתב בגרמנית), ושאלה אותי לפי תומה, אם עליה לכתוב את שמות ספריו של מאן "באותיות אנגליות", שהרי אם סופר אינו עברי, חזקה עליו שהוא כותב באותיות אנגליות.
- 3 לא מדובר כאן בקוריוזים סתם. התופעה הזו מטביעה את חותמה על עולמו האינטלקטואלי של המשכיל הישראלי, מצמצמת את אופקיו ומקהה את רגישותו. עולמו נעשה צר כעולמה של נמלה (אנגלייה), שכן אפילו על התרבות האירופית (שלא לדבר כבר

³ דרך הניתוח המפורטת המוצעת כאן נועדה לצורך ההדגמה, ואין לראות בה דרך קבע ללימוד האמצעים הרטוריים בכיתה. מכל מקום רצוי שלא למצות את האמצעים הרטוריים בטקסט אחד, אלא לבחור אמצעים ותפקידים בולטים על פי מה שהטקסט מזמין.

⁴ באדיבות המחברת. המאמר התפרסם באחד העיתונים לפני שנים אחדות.

על תרבויות אחרות) הוא לומד להשקיף מבעד למשקפיים אנגלוסקסיים עבים. במילים אחרות: במקום לפתח מערכת רבגונית של רגישויות, שתאפשר לו לתפוס כל תופעה תרבותית במושגיה שלה, על הניואנסים הדקים המייחדים אותה, מתרגל האינטלקטואל הישראלי לגזור כל תופעה שהוא נתקל בה על פי המודל האנגלוסקסי, ומקבע אותה בהתאם: כל דבר נעשה דומה לכל דבר, כי תבנית היסוד היא אותה מיטת סדום עצמה. זה חדר אפילו לאקדמיה, שהרי רבים מן הפרופסורים, גם אלה העוסקים בספרויות זרות, הלשון הזרה היחידה שהם שולטים בה באמת היא אנגלית.

4 ככה נוצר אט-אט אקלים תרבותי מסוים. ככה מרדדים את עולם המושגים והאסוציאציות שלנו, ומצמצמים אותו לדיאטת רזון אנגלוסקסית. ככה נגזלת מאתנו האפשרות להתוודע באורח אינטימי, פנימי, אל קודים תרבותיים, שעוצבו במקומות אחרים, מחוץ למסורת של עולם הדובר אנגלית.

יש בזה משהו מייגע, חדגוני ומעיק עד לזרא. מחניק.

שימושי הלשון בטקסט

הכותרת

לשון ציורית: "דיאטה אנגלוסקסית".

פסקה 1

תבנית ניגודית: "אינה נראית לי מטרידה במיוחד [...] וזה דווקא מטריד אותי מאוד." גוף ראשון יחיד: "אני מודה", "נראית לי", "מצחיקה אותי", "נדמה לי", "מטריד אותי".

סתמיות: "מקובל לקונן [...]"; "כמעט לא שמים לב אצלנו".

מילים בעלות קונוטציה שלילית: "לקונן", "פשה", "הצטעצעות".

לשון דיבור: "בללי לקשט אותו באיזה 'איף יו סי ווט איי מיין'"; "זה דווקא מטריד אותי מאוד".

דרך השלילה: "מי שאינם יכולים להוציא מפיהם משפט בלי לקשט אותו [...]".

פסקה 2

גוף ראשון יחיד: "קראתי", "התפלאתי", "שנתקלתי", "הבנתי" (2x), "ושאלה אותי".

שאלות (אמתיות): "האם סבר המשורר שגתה כתב אנגלית? ואם לא, למה קרה לרומן בשמו האנגלי דווקא?"

השמות דברים מופרכים בפי אחרים: "שהרי אם סופר אינו עברי, חזקה עליו שהוא כותב באותיות אנגליות".

פסקה 3

סוגריים: "עולמו נעשה צר כעולמה של נמלה (אנגלייה)"; "(שלא לדבר כבר על תרבויות אחרות)".

מאמר מוסגר: "שהרי רבים מן הפרופסורים, גם אלה העוסקים בספרויות זרות, הלשון הזרה היחידה שהם שולטים בה באמת היא אנגלית."

לשון ציורית: "הוא לומד להשקיף מבעד למשקפיים אנגלוסקסיים עבים", "תבנית היסוד היא אותה מיטת סדום עצמה".

הסבר - במילים אחרות: במקום לפתח [...].

מילים טעונות:

- קונוטציה חיובית: "רבגונית", "רגישויות", "ניואנסים", "מייחדים"

- קונוטציה שלילית: "מצמצמת", "מקהה", "צר", "מקבע", "מיטת סדום"

פסקה 4

חזרה על תבנית - "ככה נוצר אט-אט [...] ככה מרדדים את עולם המושגים [...] ככה נגזלת מאתנו האפשרות [...]"]
מילים טעונות
- קונוטציה חיובית: "אינטימי", "פנימי".
- קונוטציה שלילית: "מרדדים", "מצמצמים", "דיאטה", "נגזלת", וכן כל המשפט האחרון.
לשון ציורית - מטפורה - "דיאטת רזון אנגלוסקסית"
גוף ראשון רבים - "שלנו", "מאתנו"
לשון דיבור - "יש בזה משהו [...]"]

ניתוח האמצעים הרטוריים במאמר

בשתי הפסקות הראשונות בולטת **נוכחות הכותבת** (גוף ראשון יחיד). בפסקה 1 היא מודיעה על נקודת המבט האישית שלה (מה מטריד אותה לעומת מה שמטריד את האחרים). בפסקה 2 היא "מספרת" על אירועים שחווה (גוף ראשון יחיד) ועל תהליך שעברה (שאלות) ובכך נוצרת קרבה בינה ובין הקורא. הכותבת אינה נמנעת מלשון הדיבור, ומחזקת בכך את האווירה האינטימית. יצוין כי בפסקות 3-4 נעלם השימוש בגוף ראשון יחיד; הכתיבה מתמקדת בניתוח התופעה הנדונה והכותבת כאילו נעלמת.
הטקסט רווי באירוניה וזו מושגת בכמה דרכים: (א) השימוש במילה "לקונן" (פסקה 1) מלמד על יחס הכותבת כלפי עמדה שאינה שותפה לה. לדעתה, יש כאן צער מוגזם שאינו מתאים להקשר. (ב) המשפט "מי שאינם יכולים להוציא מפייהם משפט בלי לקשט אותו [...]"] (פסקה 1) - השימוש הכפול בשלילה חושף את עמדתה של הכותבת על התופעה. (ג) הדברים שהיא שמה בפי הסטודנטית "שהרי אם סופר אינו עברי, חזקה עליו שהוא כותב באותיות אנגליות" (פסקה 2) - מדגישים את הגיחוך שבהיקש הלוגי המופרך - דווקא בלשון סגיי נהור בדרך של חיוב. (ד) "עולמו נעשה צר כעולמה של נמלה (אנגלייה)" (פסקה 3) - האמור בין הסוגריים הופך את הרימוז (אלוזיה) לשירה של רחל לאירוני על ידי הרחבת המובאה ("צר עולמי כעולם נמלה", שנעשתה אַמרה מוכרת ושחוקה) ושבירת אופייה הפיוטי. כך גם מה שעולה מן הסוגריים "שלא לדבר כבר על תרבויות אחרות" (פסקה 3), ומן המאמר המוסגר במשפט "שהרי רבים מן הפרופסורים, גם אלה העוסקים בספרויות זרות, הלשון הזרה היחידה שהם שולטים בה באמת היא אנגלית" (פסקה 3).
הבלטת המסר על ידי הדגשה - בפסקה 4 הכותבת משתמשת בתבנית חוזרת ובכך מבליטה את התוצאות של התופעה הנדונה. השימוש במילים בעלות קונוטציות חיוביות ושליליות לאורך כל המאמר נועד גם הוא למטרה הזאת. הבלטת המסר מושגת גם על ידי השימוש בצירוף המטפורי "דיאטה אנגלוסקסית" (בכותרת ובפסקה 4; המטפורה נוצרת על ידי גיוס מילה מתחום התזונה לתחום השפה) המכוון אל המסר העיקרי של הכותבת.
בפסקה 4 הכותבת נוקטת לשון **הזהרה ואיום** על ידי השימוש בגוף ראשון רבים ההופך את הקורא לקרבן-שותף לסכנה המתוארת.
המשפט האחרון של הטקסט עתיר אמצעים רטוריים: מילותיו טעונות מאוד; הוא בנוי במבנה של חזרה: ארבעה שמות תואר המשמשים לוואי; יש בו שימוש בסגנון מעט דיבורי:

"יש בזה משהו [...]". נוסף על הבלטת המסר המושגת באמצעים אלו, נוצר במשפט גם אפקט של האשמה וגינוי (אף כי אין הם מכוונים כלפי גוף מסוים).

מאמר 2

הם הופכים את הים לבית שימוש כימי, ואתם בולעים את זה

- 1 בשקט בשקט, מאחורי גבכם, הורגים את הים עם שפכים כימיים. מאות תשלובות כימיות, מסופי נפט, בתי זיקוק, תחנות כוח ומפעלים כימיים מזרימים לים התיכון אלפי טונות של שפכים רעילים מדי יום ביומו.
- 2 מונעים משיקולים כלכליים אינטרסנטיים קצרי טווח, גופים אלה גורמים, מבלי להניד עפעף, לפגיעה אנושה בדגה ובצמחייה, להרס ברוטלי של המערכת האקולוגית. ואחר כך אתם עוד שואלים מדוע יותר ויותר חופים מוכרזים לאחרונה כבלתי ראויים לרחצה, ומאיפה לעזאזל מגיעות להקות המדוזות הארסיות.
- 3 תסתכלו על מפרץ חיפה. שם פועלת תעשייה כימית כבדה בסמיכות הרת אסון לאזורי מגורים. במחקר שערך ארגון 'גרינפיס' בנחל הקישון בשנת 1994 ובמחקרים נוספים שנעשו, נמצאו ריכוזים גבוהים של כימיקלים מסוכנים בנחל, תוצר של הזרמת שפכים רעילים במשך שנים.
- 4 ועכשיו, אחרי שהם גמרו להרוג את הקישון, הם פוזלים בחמדנות לעבר הים. הם מתכוונים להזרים את השפכים הרעילים אל הים עצמו. את הצינור המסוכן מתכנן לבנות מפעל "חיפה כימיקלים". אם תאושר בניית הצינור, יוזרמו דרכו כל שנה 570 טונה פלואוריד, 54 טונה אבץ, 2.3 טונה קדמיום (חומר מסרטן הגורם לבעיות פוריות) ורעלים נוספים. שפכים מעין אלה עלולים לגרום גם לשיתוק מערכת העצבים ולפגיעה קטלנית בכליות ובמערכת העיכול.
- 5 ואתם, כרגיל, תהיו אלה שיבלעו את זה בסוף. אבל הפעם אתם לא מתכוונים לעבור על כך בשתיקה. חייבים לעצור אותם. חייבים לעצור את הצינור! כי אין לנו ים רזרבי.

מודעה של גרינפיס; פורסמה בעיתונים ב-8 בספטמבר 1995, בתוך **מש"ב**

שימושי הלשון בטקסט

שימושי לשון לאורך כל הטקסט

שדה סמנטי של הרג ומוות: "הורגים את הים" (פסקה 1), "פגיעה אנושה בדגה ובצמחייה" (2), "הרת אסון" (3), "להרוג את הקישון" (4), "חומר מסרטן" (4), "שיתוק מערכת העצבים" (4), "פגיעה קטלנית" (4)
שדה סמנטי של פשע: "מאחורי גבכם" (1), "מבלי להניד עפעף" (2), "פוזלים בחמדנות" (4)

גוף שני רבים: "ואתם בולעים את זה" (כותרת), "מאחורי גבכם" (פסקה 1), "ואחר כך אתם עוד שואלים" (2), "תסתכלו על מפרץ חיפה" (3), "ואתם, כרגיל, תהיו אלה שיבלעו את זה בסוף. אבל הפעם אתם לא מתכוונים לעבור על כך בשתיקה" (5)

הכותרת

תבנית ניגודית: "הם הופכים את הים לבית שימוש כימי, ואתם בולעים את זה" לשון ציורית - "הם הופכים את הים לבית שימוש כימי, ואתם בולעים את זה" מילים טעונות - "בית שימוש" לשון דיבור - "ואתם בולעים את זה" דו-משמעות מכוונת: "ואתם בולעים את זה"

פסקה 1

חזרה: "בשקט בשקט", "מדי יום ביומו" לשון ציורית: "בשקט בשקט", "מאחורי גבכם", "הורגים את הים" סתמיות: "הורגים את הים" פירוט: "מאות תשלובות כימיות, מסופי נפט, בתי זיקוק, תחנות כוח ומפעלים כימיים [...]"

פסקה 2

חריגה מסדר המילים המקובל: "מונעים משיקולים כלכליים אינטרסנטיים קצרי טווח, גופים אלה גורמים [...]" (פתיחה בתיאור מצב) תבנית לוגית - סיבתיות: "מונעים משיקולים כלכליים אינטרסנטיים קצרי טווח, גופים אלה גורמים [...]" לפגיעה [...]; "אתם עוד שואלים מדוע יותר ויותר חופים מוכרזים לאחרונה כבלתי ראויים לרחצה" מילים טעונות: "(שיקולים) אינטרסנטיים קצרי טווח", "פגיעה אנושה", "הרס ברוטלי", "לעזאזל", "ארסיות" לשון ציורית: "מבלי להניד עפעף" לשון דיבור: "ואחר כך אתם עוד שואלים [...]", "ומאיפה לעזאזל מגיעות [...]" שאלה רטורית: " [...]" אתם עוד שואלים מדוע יותר ויותר חופים מוכרזים לאחרונה כבלתי ראויים לרחצה, ומאיפה לעזאזל מגיעות להקות המדוזות הארסיות"

פסקה 3

מילים טעונות: "הרת אסון", "מסוכנים", "רעילים" הסתמכות על מקורות: "במחקר שערך ארגון 'גרינפיס' בנחל הקישון בשנת 1994 ובמחקרים נוספים שנעשו, נמצאו [...]"

פסקה 4

מילים טעונות: "להרוג", "פוזלים", "בחמדנות", "מסוכן", "רעלים", "מסרטן", "שיתוק", "פגיעה קטלנית" לשון ציורית: "הם גמרו להרוג את הקישון", "הם פוזלים בחמדנות לעבר הים" פירוט: "יוזרמו דרכו כל שנה 570 טונה פלואוריד, 54 טונה אבץ, 2.3 טונה קדמיום [...]" ורעלים נוספים" סתמיות: "אם תאושר בניית הצינור, יוזרמו דרכו [...]" נתונים מספריים: "570 טונה פלואוריד, 54 טונה אבץ, 2.3 טונה קדמיום [...]"

שימוש זמנים: **"ועכשיו, אחרי שהם גמרו להרוג את הקישון, הם פוזלים** בחמדנות לעבר הים"
חריגה מסדר מילים: "את הצינור המסוכן מתכנן לבנות מפעל יחיפה כימיקלים" (פתיחה במושא)
משפט תנאי: "אם תאושר בניית הצינור, יוזרמו דרכו כל שנה [...]"
תבנית לוגית - סיבתיות: "שפכים מעין אלה עלולים לגרום גם ל[...]"

פסקה 5

תבנית ניגודית: "ואתם, כרגיל, תהיו אלה שיבלעו את זה בסוף. אבל הפעם אתם לא מתכוונים לעבור על כך בשתיקה"
דו-משמעות מכוונת: "ואתם [...] תהיו אלה שיבלעו את זה בסוף"
חזרה: "חייבים לעצור אותם. חייבים לעצור את הצינור!"
סתמיות: "חייבים"
לשון ציורית: "אלה שיבלעו את זה", "חייבים לעצור אותם", "ים רזרבי"
דרך השלילה: "כי אין לנו ים רזרבי"
גוף ראשון רבים: "כי אין לנו ים רזרבי"
תבנית לוגית - סיבתיות: "כי אין לנו ים רזרבי"
צירוף מפתיע: "ים רזרבי"

ניתוח האמצעים הרטוריים במאמר

התכלית העיקרית של הטקסט היא **המרצה לפעולה**. את התכלית הזאת הכותבים מביאים לידי ביטוי באמצעים ישירים, בעיקר בפסקה 5 - על ידי שימוש מתוחכם בגוף שני הווה ("אבל הפעם אתם לא מתכוונים לעבור על כך בשתיקה) ובצורה סתמית ("חייבים לעצור אותם. חייבים לעצור את הצינור!") - כלשון ציווי. אבל גם האמצעים האחרים המפורטים להלן מגויסים להמרצה לפעולה.

הטקסט **פונה להיגיון** של הקוראים: הוא מציג לפנייהם נתונים ומפרט אותם (פסקות 1, 4), הוא מסתמך על מקורות (פסקה 3), הוא נוקט תבניות לוגיות של סיבתיות (פסקה 2 - "מונעים מ", "גורמים ל", "מדוע"; פסקה 4 - "עלולים לגרום ל"; פסקה 5 - "כי אין לנו ים רזרבי").

בטקסט יש מגוון אמצעים **להבלטת המסר על ידי הדגשה**: תבניות ניגודיות (בכותרת ובפסקה 5); חזרות (פסקות 1, 5); חריגה מסדר המילים המקובל (פסקות 2, 4); שאלה רטורית (פסקה 2); דו-משמעות מכוונת: "יבלעו את זה" (בכותרת ובפסקה 5) - הן במשמעות המטפורית הן במשמעות הקונקרטית; הצירוף המפתיע המסיים את המאמר - "ים רזרבי"; וכמובן גם הלשון הציורית והמילים בעלות הקונוטציה השלילית.

הטקסט **מערב את הנמען** החל בכותרת וכלה בשורה האחרונה. כותבי הטקסט מקבלים על עצמם לדאוג לשלומם ולבריאותם של הנמענים, ולשם כך הם חושפים לפנייהם מה עוללו להם מאחורי גבם עד כה ואילו נזקים ייגרמו להם בעתיד, ואחר כך קוראים להם לפעול. אולי יש פה גם ניסיון להקניט את הנמענים על אדישותם. עיקר השימוש הוא בגוף שני רבים (ר' לעיל), ויש גם שימוש בגוף ראשון רבים: "כי אין לנו ים רזרבי". גם השימוש במשלב של לשון הדיבור (בכותרת, בפסקה 2) נועד ליצור קרבה עם הקוראים - דיבור בגובה העיניים.

הטקסט **מאשים ומגנה** את הגופים הגורמים לזיהום בנקטו מילים בעלות קונוטציה שלילית ובעיקר את השדות הסמנטיים של הרג ושל פשע. יש בטקסט גם **הזהרה ואיום** - המשתמעים בעיקר בכותרת הטקסט ובראשית פסקה 5 ובמשפט התנאי בפסקה 4. בטקסט יש **דרמטיזציה** המושגת על ידי מבנה הזמנים כמתואר להלן, לשון ציורית המכוונת לזעזע את הקורא; תבניות ניגודיות, מילים טעונות, דו-משמעות מכוונת (ר' לעיל). נימת הטקסט **נחרצת**, והיא מושגת בדרכים אחדות: תבניות ניגודיות (בכותרת ובפסקה 5), דרך השלילה (המשפט האחרון), מילים מעצימות (כגון בפסקה 2: "פגיעה אנושה", "הרס ברוטלי", "לעזאזל", "ארסיות"), סימן קריאה (פסקה 5).

הניתוח מדגים כי שימושי לשון מסוימים ממלאים תפקידים רטוריים אחדים, כגון התבניות הניגודיות (הבלטת המסר, דרמטיזציה, נחרצות) והמילים בעלות הקונוטציה השלילית (הבלטת המסר, האשמה וגינוי, דרמטיזציה). ואמנם בטקסט זה יש קשר הדוק בין התפקידים הרטוריים - הבלטת המסר, האשמה וגינוי, דרמטיזציה ונחרצות - החוברים יחד למטרת השכנוע וההמרצה לפעולה.

ניתוח ציר הזמן של הטקסט:

לטקסט מבנה כרונולוגי המשרת את מטרת הכותבים כפי שיוסבר. הנה פירוט שימושי הזמנים לפי הפסקות:

- פסקה 1 - הווה (הורגים, מזרימים)
- פסקה 2 - הווה (גורמים, שואלים, מוכרזים, מגיעות)
- פסקה 3 - הווה ועבר (פועלת, ערך, נעשו, נמצאו)
- פסקה 4 - עבר (גמרו) ועתיד (מובע גם בלשון הווה אך בפעלים המכוונים לעתיד: פוזלים לעבר, מתכוונים, מתכנן, תאושר, יוזרמו, עלולים לגרום)
- פסקה 5 - עתיד (תהיו, מתכוונים); ציווי (מובע בלשון הווה; חייבים).

נקודת המוצא של הטקסט היא ההווה - מה נעשה עכשיו, ואילו הזמן שהטקסט מכוון אליו הוא העתיד, שהרי את מה שאמור להתרחש בעתיד הכותבים מבקשים למנוע. אזכור העבר בפסקה 2 ובתחילת פסקה 3 הוא מנוף לדיון במה שעתיד להתרחש. הפסקה האחרונה של הטקסט מנוסחת ברובה בלשון הווה, ואף כי היא מכוונת לעתיד בחרו הכותבים לנסח בלשון הווה - אותה לשון שבה מנוסחת הכותרת ובה נפתח הטקסט. את העתיד להתרחש צריכים למנוע על ידי מעשה בהווה.

הנה שתי שאלות (מתוך מש"ב) המכוונות לאמצעים הרטוריים בטקסט:

1. מן הטקסט אפשר להתרשם שהפגיעה בים היא מכוונת. רושם זה מושג באמצעים כמו לשון ציורית וכינויי גוף מסוימים. מצאו כמה דוגמאות לכל אמצעי, והסבירו כיצד אמצעים אלו תורמים להיווצרות הרושם הזה.
2. בדרכי השכנוע של הטקסט: הזהרה, איום והפחדה; פנייה לכבוד העצמי של הקוראים; החלטה בשם הקוראים על פעולה. הביאו דוגמה מהטקסט לכל אחד מאמצעי השכנוע האלה.

קטלוג : שימושי לשון ותפקידיהם הרטוריים

בתחילת המאמר הוצגה רשימה של תפקידים רטוריים ובכל תפקיד נמנו האמצעים הרטוריים, שימושי הלשון, שבאמצעותם הוא מתממש. עתה יוצגו האמצעים הרטוריים הצגה מהופכת: כל אמצעי או שימוש לשון והתפקידים שהוא עשוי למלא - בלויית דוגמאות. יוער שברוב המקרים האפקט הרטורי מושג משילוב של כמה אמצעים, אלא שלצורך ההצגה כאן הודגשו בכל דוגמה רק האלמנטים השייכים לאמצעי הנדון. האמצעים הרטוריים מובאים לפי סדר האלף-בית.

מפתח

אָלוּזְיָה - ר' שיבוץ פסוקים

אמצעים סיפוריים: משל, סיפור, אנקדוטה, בדיחה
אנלוגיה

אנקדוטה - ר' אמצעים סיפוריים
אפקט "העדר"

בְּדִיחָה - ר' אמצעים סיפוריים
ביטויי ספק - ר' לשון המעטה

גוף ראשון יחיד

גוף ראשון רבים

גוף שני

דו-שיח - ר' אמצעים סיפוריים

דימוי - ר' לשון ציורית

הַדְּגְמָה, ריבוי דוגמאות

הישענות והסתמכות - ר' ציטוט

השמת דברים מופרכים בפי בעל הדעה המנוגדת
וְדֹאוֹת

זְמַנֵי הַפּוֹעֵל - הווה

חֲזָרָה (חזרה על מילים, על צלילים, על תבניות)

לשון דיבור

לשון המעטה, ביטויי ספק והסתייגות

לשון ציורית

מְאֵמֵר מוֹסְגֵר

מודליות - לשון איווי

מונחים מקצועיים

מטפורה - ר' לשון ציורית

מילים טעונות, בעלות קונוטציה חיובית ושלילית

מילים מעצימות (סופרלטיבים)

משל - ר' אמצעים סיפוריים

משפט ייחוד
משפט תנאי
ניגודיות - ר' תבניות ניגודיות
נתונים מספריים
סביל - ר' סתמיות
סגי נהור
סוגריים - ר' מאמר מוסגר
סימני פיסוק
מירכאות
סוגריים, קווים מפרידים - ר' מאמר מוסגר ;
סימן שאלה - ר' שאלות
סימן קריאה
סיפור - ר' אמצעים סיפוריים
סתמיות
פירוט - ר' חזרה
ציטוט, הישענות והסתמכות
קונוטציה - ר' מילים טעונות
שאלה (אמתית)
שאלה להבעת עמדה מודגשת (שאלה רטורית)
שבירת צירופים
שדה סמנטי
שיבוץ פסוקים וחלקי פסוקים, אלוזיות
שלילה
שם פעולה (במקום משפט פועלי)
תבניות לוגיות
תבניות ניגודיות

◆ **אמצעים סיפוריים: משל, סיפור, אנקדוטה, בדיחה**

המשל, הסיפור, האנקדוטה והבדיחה - המשולבים במאמר - תפקידם להמחיש ולהבהיר את טענת הכותב, ובשל אופיים הסיפורי יש בהם כדי לקרב את הדברים אל לבו של הקורא, להקל על קליטת המסר והפקת הלקח (בעיקר המשל), לטבוע את הדברים בזיכרונו ואף לענגו - שהרי מי אינו אוהב סיפורים, משלים ובדיחות. האמצעי הסיפורי עשוי להיות מוצג **כדו-שיח** - הנופח רוח חיים בטקסט העיוני.

(א) משל:

משל למה הדבר דומה? לאזרח שבנה וילה גדולה בסביון, ושלטונות המס מתעניינים לדעת מנין השיג את הכסף לבנייה. האזרח טוען לפנייהם שאליהו הנביא נראה אליו בחלום הלילה, וגילה לו מקום בהר הכרמל שבו נטמן אוצר. הסברו של האיש אינו מניח, משום מה, את דעתם של חוקרי המס, והם שואלים: "היש בידך הוכחה כלשהי לאמיתות סיפורך?" עונה להם האיש: "ודאי שיש, והריהי לפניכם - הווילה!".
כך אומר גם העב"מולוג [...]

"עצמים בלתי מוזהים", פסקה 10-11 (**דברים ככתבם**, עמ' 211)

ר' גם הפתיחה למאמר "האשפה הלאומית שלנו" (**דברים ככתבם**, עמ' 47).

(ב) אנקדוטה:

הפיזיקאי האמריקני חתן פרס נובל, אייזיק איזידור רבי, סיפר פעם שבכל יום, כשחזר מבית הספר, שאלה אותו אמו: "האם שאלת היום בבית הספר שאלה טובה?" היא לא שאלה "מה למדת היום". היכולת לשאול, להשתלם ולרכוש ידע חדש ללא הרף היא התכונה העיקרית [...]

"לדעת לשאול", פסקת הסיום (**דברים ככתבם**, עמ' 287)

(ג) בדיחה:

בדיחה מפורסמת מספרת על כלב שהסתנן מגבול ברית המועצות למערב. "למה עשית זאת?" שאלו אותו, "האם לא היה לך מה לאכול?" "לא חסר לי", ענה הכלב. "לא היה לך מקום לישון?" "דווקא היה". "אם כן, מדוע ברכת?" "מפני ששם", השיב הכלב, "אסור לנבוח". בדיחה זו שייכת כבר להיסטוריה. בברית המועצות [...] כבר מותר לנבוח [...]

דברים ככתבם, עמ' 76

(ד) סיפור אישי:

גם אנשים שבדרך כלל מסתדרים יפה מאוד לבד, כמו הציירת אסתר רוזנטל, מעדיפים לצאת לטיולים מסוימים בקבוצה מודרכת. "מאז צעירותי נהגתי לנסוע לבדי לחו"ל", היא מספרת [...] "לפני כעשר שנים נסעתי לטיול מאורגן בדרום ספרד, והבנתי עד כמה טעיתי עד אז. כל הזמן דואגים לך, את לא צריכה לסחוב את המזוודות, להזמין מוניות, לחפש מסעדות. הכול מסודר".

"כבשהו וחשדהו", פסקה 5-6 (**מש"ב**, מסי' 50)

"אתה יכול להסביר לי למה אוהבים אותך כל כך בכיתה?", שאלתי פעם ילד אחד כזה. לשנייה הביט בי בתימהון, אחר כך פרס את זרועותיו לצדדים, ובקול ברור מאוד ענה לי: "כי אני ראוי לאהבה".

"המקובלים", פסקת הסיום (מש"ב, מס' 24)

◆ אנלוגיה

האנלוגיה - בהיותה לקוחה בדרך כלל מעולם מוחשי, קרוב, ידוע לנמען - היא דרך להסבר ולהבהרה העשויה לדבר על לבו של הנמען.

האם ציוויליזציה יכולה להתקיים **כמוזאון** [...] ? **שומר המוזאון** מתייחס אל מורשת אבותיו יחס פולחני, על קצות אצבעותיו, ובחרדת קודש הוא מוליך אחריו **מבקרים משתאים**, [...] ושואף להוריש, בבוא יומו, את **מפתחות המוזאון** לבניו אחריו. **שומר המוזאון** יאמר: קדוש קדוש קדוש [...] עד כאן סרטוט [...] קווים לדמות **שומר המוזאון**. אבל אינני מאמין כי יש קיום חי לציוויליזציה **מוזאנית**.

"יהדות והומניזם - חד הם", פסקה 7-8 (מש"ב, מס' 46)

◆ אפקט "העדר"

אמצעי זה נפוץ מאוד בפרסומות ובתעמולה, ויכול אף לשמש בכתיבת מאמרים, בעיקר מאמרים שמטרתם שכנוע. יש לו תפקיד דומה לתפקיד של ביטויי ודאות; הוודאות מושגת כאן על ידי אוניברסליזציה - שיוך העמדה שהכותב מעוניין בה לכלל האנשים וניצול חששו של אדם להיות חריג ויוצא דופן.

כל הישראלים מסכימים שמערכת חינוך טובה, מתפתחת ומתחדשת, היא הערובה העיקרית - אם לא היחידה - לחיזוקה של החברה הישראלית.

"ספרא והעיתונות", פסקה 7 (דברים ככתבם, עמ' 67)

איך היה הציבור מגיב אילו בית חולים מסוים היה מפרסם מודעה בזה הלשון [...] **כל אחד** היה מבין שאם התמותה בעלייה, משהו לא תקין ברפואה של בית החולים, בארגונו או בניהולו.

"בעלייה מתמדת", פסקה ראשונה (דברים ככתבם, עמ' 50)

◆ גוף ראשון יחיד

גוף ראשון יחיד מְנַכֵּחַ (הופך לנוכח) את הכותב. הוא עשוי לציין נקודת מבט סובייקטיבית, או להיות חלק מסיפור של חוויה אישית הבאה כעדות, כדוגמה או כהוכחה לטענה. השימוש בגוף ראשון עשוי ליצור קרבה בין הכותב לקוראיו ולהביא להזדהות עם המסר שלו.

אני סבור שאין זו בושה לומר: **איני** יודע. **איני** יודע מיהו יהודי [...] אבל יודע **אני** שישנו עם יהודי והוא שונה מכל העמים ב[...]

"על הישות היהודית", פסקה 8 (דברים ככתבם, עמ' 95)

לפעמים אני שומעת הורים מודאגים שאינם מבינים איך ייתכן שהילד שלהם [...] יושב שעות לבדו בבית [...]. "הכיתה אינה מגובשת" הם אומרים לי, ומצפים ממני שאני אאפשר לילד שלהם כניסה חלקה אל מארג חברתי סבוך, כאילו היה בידי מטה קסמים של פיה טובה מהאגדות.

"המקובלים", פסקה 2 (מש"ב, מס' 24)

ראו עוד לעיל בהדגמה "דיאטה אנגלוסקסית", פסקה 2.

הנה דוגמה לשימוש כפול בגוף מדבר במאמר אחד - הן "אני" כללי (להדגמה) והן "אני" אישי:

- ניתן אפילו להשתמש בכלל זה כאמת מידה להכרת אופיו המדעי של היגד מסוים. אם אני שומע משהו שנאמר או נכתב או הוכרז - האם לפניי היגד מדעי או לא מדעי? אמת המידה היא זו: אני יכול לשאול את עצמי [...] (פסקה 5)
- אני חוזר ואומר: המדע מתיימר - ואני שותף ליומרה זאת - שכל שאלה מדעית יהיה המדע מסוגל לענות עליה. (פסקה 15)

"בין מדע ובין ערכים" (דברים ככתבם, עמ' 97)

◆ גוף ראשון רבים

גוף ראשון רבים משמש בעיקר בשני תפקידים: ציון אמיתות מוסכמות (דוגמה א; ראו גם סתמיות); יצירת הזדהות של הקורא עם דברי הכותב (דוגמה ב; ראו גם מודליות).

א. בני 13-16 מאמצים, למעשה, את דפוסי ה"התחפשות" של עולם המבוגרים, שהרי ההתחפשות מלווה אותנו גם בחיי היום-יום שלנו: כשאנחנו מתלבטים מה ללבוש לראיון קבלה לעבודה, או באיזה בגד לבחור לקראת הליכה למסיבה - אנו בוחרים, למעשה, בסוג של תחפושת.

"כשילדה טובה מתחפשת למכשפה", פסקה 12 (דברים ככתבם, עמ' 63)

ב. תוך זמן קצר נמצא שאנחנו זקוקים לעוד ועוד אס"פים (אתרי סילוק פסולת), ואנו עלולים למצוא את עצמנו חיים על אס"פים, נופשים בשולי אס"פ ומתגוררים לא רחוק מאס"פ. אם לא נפחית את כמות הפסולת, נהפוך את "ארץ חמדת אבות" לאתר פסולת אחד גדול.

"האשפה הלאומית שלנו", פסקה 7 (דברים ככתבם, עמ' 136)

◆ גוף שני

הגוף השני (נוכחים) משמש לרוב ליצירת דיאלוג (מדומה) עם הקוראים, ומטרתו לגרום לקוראים יתר מעורבות בקריאה ובקליטת המסר, ולעיתים אף לדרבנם לפעולה.

שערו בנפשכם כי אתם מקבלים בדואר במשך שישה שבועות רצופים ניבויים נכונים לגבי העלייה והירידה השבועית של מניה מסוימת בבורסה, ואתם נשאלים אם תהיו

מוכנים לשלם בשביל הניבוי השביעי. לפני שתסכימו, כדאי לחשוב על האפשרות הבאה
[...]

"על מקורן של אמונות מוטעות", פסקה 14 (מש"ב, מס' 84)

זה אינו אומר שאתם לא טובים או לא תרבותיים. העובדה שאינכם מוצאים בספר את
האמת שלכם אינה אומרת דבר עליו, כמו שאינה אומרת דבר עליכם [...]

"חובה או אמת", פסקה 6 (דברים ככתבם, עמ' 103)

◆ הדגמה, ריבוי דוגמאות

ההדגמה כשהיא לעצמה תפקידה העיקרי הוא להסביר ולהבהיר את טענת הכותב על ידי
המחשה. ואולם בריבוי דוגמאות הכותב כאילו מבקש לומר: אין מדובר בדוגמה מקרית
אלא בתופעה רחבה, ומכאן שריבוי הדוגמאות משמש גם להוכחת הטענה.

רוב השמות היו של מנהיגים וגיבורי צבא נועזים שלא היו דמויות מופת דתיות, ולכן לא
נכנסו לרשימה המסורתית: נחשון, למשל, על שמו של נחשון בן-עמינדב, הראשון שהעז
לקפוץ לים סוף ביציאת מצרים; בועז, שהיה אמנם גיבור חיל, אבל לא עשה לפי
התלמוד שום דבר ששווה המלצה; יואב שר הצבא ואבישי אחיו הלוחם שהציל את דוד
באחת המלחמות בפלשתים.

פרופ' בית-הלחמי סיפר למוזמני הסדנה על הפטנט הישראלי של הענקת שמות עבריים
כמו גיא, שירלי, דין, רון ותום מתוך הנחה שהם יכולים לצלצל טוב בניו יורק.

"אסתר לא גרה כאן יותר", פסקה 5, 11 (מש"ב, מס' 4)

ראו עוד פסקת הפתיחה, "ברוך הבא, דייגו הכובש" (דברים ככתבם, עמ' 153).

◆ השמת דברים מופרכים בפי בעל הדעה המנוגדת

הכותב שם בפי בעלי העמדה המנוגדת דברים אבסורדיים, מגוחכים ונלעגים, ויוצר על ידי
כך אפקט אירוני.

והמילים הוותיקות "מיד" או "תכף ומיד" - ביום בהיר מתברר כמה עלובות הן. בשום
אופן לא תוכל "מיד" להעביר את הקצב האלקטרוני שמבטא הצירוף המזווע "זמן אמת".

"מנצחת את המשחק", פסקה 2 (דברים ככתבם, עמ' 91)

◆ ודאות

ביטויי ודאות משווים למאמר אופי נחרץ (מתאים למאמר שכנוע, למשל).
ביטויים לציון ודאות: 'בלי ספק', 'לכל הדעות', 'כמובן', 'כידוע'.

העבר הוא, לכל הדעות, בבחינת תופעה יחידה במינה [...]

"על הישות היהודית", פסקה 1 (דברים ככתבם, עמ' 95)

[...] **וברור כשמש שאין שום אפשרות**, עקרונית או מעשית, לשאת פנים לקבוצה אידאולוגית אחת בלבד.

"עליונות החוק", פסקה 8 (**דברים ככתבם**, עמ' 122)

◆ זמני הפועל - הווה

שימוש בפעלים בהווה עשוי לבוא בתיאור של התרחשות (מן העבר) כסצנה מתוך סרט. הבחירה בהווה באה ליצור אפקט דרמטי, ובכך לרתק את הקורא.

יום שישי, 25 באפריל 1986. יום אביבי באוקראינה. [...] ובחוף **נמדדת** טמפרטורה חמימה של 22 מעלות. [...] בשעה 1.20 לפנות בוקר **מגיע** הניסוי לשיאו. הצוות **סוגר** את מערכת הקירור ואת מערכת הפיקוח האוטומטי. הכור הענק [...] **מופעל** עתה באופן ידני. הצוות אינו **מרוכז** במשימה ושותה תה [...] שלוש דקות אחר כך **גדלה** תפוקת הכור פי שבעה. הוא **מתחמם** במהירות ויוצא מכלל שליטה. [...] ב-26 באפריל 1986, בשעה 1.26, **מתפוצץ** כור מס' 4 בתחנת הכוח הגרעינית של צ'רנוביל. גג הכור **מועף** בעוצמה אדירה, וב-30 מוקדים **פורצות** שרפות [...] התקרה **מחזיקה** מעמד זמן קצר, ולבסוף **קורסת** בקול רעש אדיר לתוך הכור הלוהט. מעכשיו הכול **מתרחש** במהירות מדהימה. סופת אש אדירה **נושאת** מעלה טונות רבות של חומרים רדיואקטיביים. [...] מעל תחנת הכוח **מתנשא** לגובה רב עמוד עשן סמיך. 14 ימים ולילות **בערה** בצ'רנוביל אש הגיהנום [...]

"אסון צ'רנוביל", פסקה 4-1 (**מש"ב**, מס' 70)

וראו גם פתיחה ב, "נולדו מכורים" (**דברים ככתבם**, עמ' 45).

◆ חזרה (על תבנית, על מילים וכיו"ב) ופירוט

לחזרה - כגון חזרה על צלילים, על מילים (לעתים מילים נרדפות) ועל מבנים - יש תפקיד של הבלטת המסר על ידי הדגשה. יש בה מעין אפקט של "שטיפת מוח". היא אופיינית לכתבת שכנוע.

המקצב, הריתמוס שנוצר באמצעותה עשוי להלך קסם על הקורא, ולתרום לקליטת המסר.

חבורות, סיעות וכיתות מתנהלות לאורך הרחובות, **וגדודים** שלמים מתגודדים ליד פתחי הבתים [...]

"חילוניים בעד שבת", פסקה 7 (**מש"ב**, מס' 38)

נכון להיום, לחץ ציבורי הוא תבלין חיוני. **צלצלו, נדנדו, כתבו, שאלו** את נבחריכם על עמדתם בנושאי איכות הסביבה, **הביעו** את דאגתכם.

"האשפה הלאומית שלנו", פסקה 10 (**דברים ככתבם**, עמ' 136)

השימוש בסדרת פעלים שווי צורה יוצר חזרה על צליל; הפעלים הם נרדפים בהקשר.

הנה דוגמה לחזרה על ידי זוגות של נרדפים. החזרה נחוצה הן לריתמוס הפנימי של כל משפט הן ליצירת העצמה:

להכין להם פינה וצל (פסקה 1); אנו מתפארים בגאות ובפריחה; ואנו חושבים שזו עלייה וגאות (פסקה 2); ביום פקודה וסכנה; מי יעמוד לנו ביום סערה ושואה (פסקה 4); מעשי ההרס והחורבן (פסקה 5)

"היישוב חולה" (מש"ב, מס' 18)

אם אומה היא, בדרך כלל, קבוצה אתנית בעלת טריטוריה משותפת, לשון אחת, תרבות אחת, אורח חיים אחד והיסטוריה אחת, באה האומה היהודית ומוכיחה שאפשר בלי כל אלה; [...]

"על הישות היהודית", פסקה 2 (דברים ככתבם, עמ' 95)

לעניין זה נצרף גם שימוש במשפט מבריח, מעין פזמון חוזר, השומר על לכידות של המאמר כולו.

ראו במאמר "האשפה הלאומית שלנו": המשפט "הכול נשאר במשפחה" חוזר, בווריאציות - בפסקות 1 ו-31, ואף כמשפט הסיום (פסקה 12) (דברים ככתבם, עמ' 136).

גם הפירוט הוא סוג של חזרה. הפירוט נועד לשכנע את הקורא שאכן יש להכללה "כיסוי". לכן הוא יכול לשמש הן בכתיבה שמטרתה שכנוע הן בכתיבה שמטרתה העברת מידע.

השידור החי, צילומי התקריב, צילומי הקהל המריע, ההילוך החוזר, ההילוך האטי, מבט העל, זוויות הצילום המשתנות חליפות, הקריינות הנלהבת המלווה את המשחק והדיונים הפרשניים באולפן - כל אלה הופכים את התחרות הנצפית לדרמה מרתקת שאופייה אוניברסלי.

"ברוך הבא דייגו הכובש", פסקה 5; ר' גם פסקה 1, 4, 9 ועוד (דברים ככתבם, עמ' 153)

◆ לשון דיבור

יש כותבים המשתמשים בלשון הדיבור כדי להתקרב אל הקוראים.

גם כשכבר רואים מכונית משטרה, לרוב עסוקים השוטרים ברישום דוח [...] נהגים משתוללים, צופרים ודוחפים, ואין מגיב. מה כן עושים? בעיקר מציבים מכמונות מהירות, פעולה קלה לביצוע [...]

"בעלייה מתמדת", פסקה 8 (דברים ככתבם, עמ' 50)

שילוב ביטויים מלשון הדיבור - ואף מן העגה - בכתיבה העיונית עשוי ליצור צרימה משלבת שנועדה למשוך את תשומת לבו של הקורא. האפקט המתקבל הוא הומוריסטי ואף אירוני.

תישמעו נחנחים.

"מנצחת את המשחק", הסוף (דברים ככתבם, עמ' 91)

תאוות הברבור הזאת אינה יודעת שובע מאז הגיח הפלא הנייד לשמי חיינו [...] "איזה פלא", מתוך השאלון ידיעת הלשון והבנה, קיץ תשנ"ה (איגרת מידע מ"ב, עמ' 78) מעתה אמרו כמו במבט ספורט: "מנצח את הריצה", "מנצחת את המשחק", ולא [...] אני רוצה לצעוק: "געוואלד! הזאת נעמי?!" כלומר האם אלה פני ישראל בערב שבת? "חילוניים בעד שבת", פסקה 8 (מש"ב, מס' 38) מילת הקריאה "געוואלד" (המשמשת בפי דוברי יידיש) מושמת ליד מטבע הלשון המקראית הגבוהה "הזאת נעמי".

◆ לשון המעטה, ביטויי ספק והסתייגות

לשון המעטה וביטויי ספק והסתייגות הם הקוטב הנגדי למילים מעצימות (סופרלטיבים) ולביטויי ודאות ועוד.

הכוונה להימנעות מהכללות, לסיוג הדברים שנאמרים, לניסוח מתון וזהיר. לשון המעטה אופיינית למאמרים מדעיים או למאמרי מידע. עם זאת היא יכולה להיות גם פרי סגנונו של הכותב. אדם שזה סגנונו ישתמש בביטויי ספק גם אם מטרתו שכנוע.⁵ ביטויי ספק: 'ספק אם', 'כנראה', 'אולי', 'ייתכן'. לשון המעטה: 'יכול', 'אפשר', 'נראה ש', 'ייתכן', 'לעתיים', 'בדרך כלל' (לעומת 'תמיד', 'לעולם'), 'יש אומרים', 'רוב האנשים' (ולא כולם) (ביטויים שהם היפוך למוטיב "העדר").

משקלה של אישיות המנהיג נקבע במידה רבה על פי צירוף הגורמים, האילוצים והתנאים הקיימים במקום מסוים, בזמן מסוים ובהקשר מסוים. האומנם הוכיחה המציאות את הטענה? נראה שלא. הסיבות לכך כרוכות, כנראה, במבנה של ההנהגה הרוסית [...]

"מקומה של האישיות בעיצוב תהליכים היסטוריים", פסקה 30, 34 (דברים ככתבם, עמ' 59)

דוגמות מן המאמר "על מקורן של אמונות מוטעות" (מש"ב, מס' 84):

קשה להצביע על ירידה משמעותית בנטייה לקבל מסקנות [...] (פסקה 1)

והוא עשוי לשקף תכונות אישיות. (פסקה 4)

מדעי ההתנהגות אינם נותנים הסבר מלא לתופעות אלה [...] (פסקה 6)

אנו נוטים לפרש זאת כאות של כעס כלפינו [...] (פסקה 7)

הסיכוי כי באחת מטיסותינו נפגוש את אחד ממכרינו הרבים איננו כה קטן. (פסקה 12)

עדות מעורבת מביאה לעתים להקצנת עמדות ולא למיתון. (פסקה 20)

⁵ יכול להיות גם שימוש אירוני בלשון המעטה. לדוגמה: "אינני חושב שאי פעם אפשר יהיה לחנך את הציבור החילוני להקפיד על דיבור שאין בו שום אסוציאציות דתיות [...]". [הכותב מן הסתם בטוח שאי אפשר [...] (לשונם של יהודים", פסקה 6, דברים ככתבם, עמ' 22); ראו שם גם את השימוש ב'אולי', בפסקה 3 ו-5].

◆ לשון ציורית (מטפורה,⁶ דימוי, האנשה)⁷

לשון ציורית, פיגורטיבית בלעז, מבקשת ליצור במוחו של הכותב ציורים הממחישים את הנאמר, וכך מסייעים להעברת המסר ולהדגשת כוונת הכותב. כמו כן הנוקטים לשון ציורית נוטים לנער את השגור ולהאיר תופעות באור חדש על ידי חיבור בלתי צפוי של שדות סמנטיים מרוחקים ובכך מעוררים קשב ומבליטים את המסר. לעתים הלשון הציורית משמשת ליצירת תמונה קיצונית ומוגזמת כדי להשפיע על הנמען (דוגמה ד). הלשון הציורית יכולה אף להיות פרי סגנונו של הכותב, בלי קשר למטרותו (דוגמה ג).

א. כל טונה זכוכית חדשה [...] פוערת עוד "פצע" בנופי הארץ.

"האשפה הלאומית שלנו", פסקה 9 (דברים ככתבם, עמ' 136)

ב. נכון להיום, לחץ ציבורי הוא תבלין חיוני.

שם, פסקה 10

ג. ובאופן אינסטינקטיבי התחילו חולים לשחות בזרם מנוגד לשחייתם הקודמת, התחילו חותרים אל חופי הבריאות [...]

"הבריחה אל הבריאות", פסקה 7; ראו עוד דוגמאות רבות שם (דברים ככתבם, עמ' 144)

ד. "אנחנו", ממררים הקובלים במקהלה נוגה, "שייכים לדור שבו עדיין נהגו לקרוא ספרים [...] ספריות הווידאו מתרבות בחוצות ערינו כחידקים, ועל מדפיהן הארוכים של הספריות השטניות האלה, צנופים בקלטות הקומפקטיות כנחשים בזהב-קשקש, נחים אלפי סרטים המוכנים לרקד לעיני ילדינו התמימים בגופניות מדהימה [...] וכמו אין די במגפה שחורה זו, ירד על ראשינו גם השפע הלא-ברוך של הטלוויזיה בכבלים. לחיצת מתג זעירה וכבר נפערות דלתות מערת המטמון החזותית מהממת החושים.

"ספרים, שקרים וטלוויזיה", פסקה 2 (מש"ב, מס' 77)

ה. כיום יש לטלפון אבא, בזק שמו בישראל, וגם לדואר יש סוף סוף אבא, וגם לנמלי הים והאוויר יש אימהות עתירות שדיים שמסוגלות להיניק אותם כהלכה: רשות הדואר ורשות הנמלים ורשות שדות התעופה. רק הרוצח המופרע הזה, הקוטל ילדים בדרכם אל בית הספר, הוא יתום. למשרד התחבורה אין כסף בשביל לטפל בו. כדי לבנות או לתקן כביש עליו לפשוט ידו אל האוצר ולבקש כסף [...]

"הרוצח הזה הוא יתום", פסקה 3 (מש"ב, מס' 28)

◆ מאמר מוסגר ובין סוגריים

⁶ יש להבחין בין מטפורה שחוקה ומאובנת, כגון 'לב הים', ובין מטפורה מקורית וחד-פעמית של הכותב. ככל שהמטפורה מקורית יותר - האפקט שלה חזק יותר.

⁷ בלשון הציורית אפשר לכלול גם הקבלות שתכליתן קישוט סגנוני ולא הסבר, וכן משלים.

מקובל שהבא בין סוגריים או כמאמר מוסגר - חשיבותו משנית, אבל אפשר להשתמש בסוגריים ובמאמר המוסגר כאמצעי רטורי. הכותב יכול לנקוט את הטכניקה של הסוגריים ושל המאמר המוסגר כדי לחדד את עמדתו כלפי העניין שהוא דן בו - להדגישו או להסתייג ממנו. לעתים האמור במאמר המוסגר או בין הסוגריים יוצר נופך אירוני.

איש לא יעמיד אותנו - **כי לא נסכים לעמוד** - מול הכרח בחירה בין יהדותנו לבין ההומניזם [...] הטמענו את הפגישה הזאת [...] - **וכאן מוטב לעבור לגוף ראשון יחיד** - עד למדרגה כזאת שה"ייהרג ובל יעבור" שלי הוא כבר שילוב של זהותי היהודית עם זהותי ההומניסטית.

"יהדות והומניזם - חד הם", פסקה 12 (מש"ב, מס' 46)

ההתקדמות היחידה, **כביכול**, בניסיונות לפרש את האירועים העב"מיים היא בטרמינולוגיה שבה משתמשים העב"מולוגים.

"עצמים בלתי מזוהים", פסקה 11 (דברים ככתבם, עמ' 211)

אז יש לנו כמה סנובים [...] שמתרעמים וקוצפים על כל סטייה שהם מוצאים בדברי הנואמים בכנסת, או בעיתונות, או - **שזמו שמים על זאת** - בספרות. [...] אבל מי שם עליהם? מי - **חוץ מן הקריינים התלויים במשכורתם** - שם עליהם קצוץ?

"תהיה שנה כזה", פסקה 2 (מש"ב, מס' 97)

לוי-סטראוס חוגג בכל כתביו את הגיוון התרבותי הזה, את תרומתה של כל חברה, בתוך זה ה"פרימטיביות" (**שוב מילה טעונה, כמעט מסוכנת**) ביותר, לאנושיות הכללית.

"גזעים - גיוון ולא היררכייה", פסקה 8 (מש"ב, מס' 8)

תפקיד דומה יש לעתים לפסוקיות "טפלות". הכותב בוחר להביע בהן את עמדתו.

אולם משטרת התנועה, **שהיא גוף ממשלתי הממומן מכספי המסים של כולנו**, מבזבזת כסף רב על פרסומות [...]

"בעלייה מתמדת", פסקה 2 (דברים ככתבם, עמ' 50)

גרמניה ויפן, **שתי המדינות שלקו במקביל בשיגעון עליונות הגזע**, גרמו בניסיון לכבוש את העולם להרג של 40-50 מיליון בני אדם, מספר שהמוח פשוט ממאן לקלוט ולעכל.

"בלי חרטה", פסקה 1 (דברים ככתבם, עמ' 266)

יש המשתמשים במאמר המוסגר או בסוגריים להשלמת מידע, להבאת דוגמה, להסברת מונח, לציון מקור ועוד. תפקיד זה מתאים לכתיבה שמטרתה מסירת מידע.

הקשר בין מדע לבין ספורט הולך גם הוא ומתהדק - **אם דרך הכשרת הספורטאים ומכשור חדיש ואם דרך סקרי צפייה וניתוח כישלונות** - ומאשש את הדימוי המכובד של הספורט.

"ברוך הבא דייגו הכובש", פסקה 7 (**דברים ככתבם**, עמ' 153)

השימוש בכתב יד (**גרפולוגיה**) להערכת האישיות [...]

"על מקורן של אמונות מוטעות", פסקה 4; ראו שם דוגמות נוספות (**מש"ב**, מס' 84)

המאבקים על מגרשי הספורט עשויים להחליף בעתיד (**הרחוק, יש לשער**) את המלחמות העקובות מדם.

"ברוך הבא דייגו הכובש", פסקה 10; ר' עוד דוגמות רבות שם (**דברים ככתבם**, עמ' 153)

◆ מודליות - לשון איווי

לשון מודלית, לשון איווי, היא לשון המביעה ציווי, או בקשה, או משאלה וכן איסור והזהרה.

התבניות המודליות הבולטות:

- "אסור ל...", "כדאי ל..." וכד' (דוגמה א)

- צורות ציווי ישירות (דוגמה ב)

- פועל בגוף ראשון רבים בזמן עתיד (דוגמה ג).

לצד תבניות אלה יש דרכים נוספות להבעת מודליות⁸, ובהן שימוש במילים שמשמען ציווי או בקשה, כגון "דרושה החלטה...". (ראו גם דוגמה ד).

את תבניות הלשון המודליות נמצא בדרך כלל במאמר שמטרתו להשפיע, להביא לשינוי בהתנהגות או במעשה.

א. לכן חשוב כל כך לחנך לשלטון החוק. צריך, קודם כול, להסביר לציבור הרחב את חשיבות החוק ואת הסכנה האורבת לשלטון החוק. צריך גם - במקום שההסברה אינה מספיקה להגן על החוק - להיאבק נחרצות בכל מי שמסכן את שלטון החוק.

"עליונות החוק", פסקה 2 (**דברים ככתבם**, עמ' 122)

ב. חשוב לעסוק בניתוח אישיותם של מנהיגים, ואולם כדאי להיזהר מהסתמכות על ניתוח זה להסקת מסקנות לגבי קביעת מהלכי מדיניות.

"להימנע משגיאות העבר", פסקה 34 (**דברים ככתבם**, עמ' 60)

ג. נכון להיום, לחץ ציבורי הוא תבלין חיוני. צלצלו, נדנדו, כתבו, שאלו את נבחריכם על עמדתם בנושאי איכות הסביבה, הביעו את דאגתכם.

"האשפה הלאומית שלנו", פסקה 10 (**דברים ככתבם**, עמ' 136)

ד. נחשוב כולנו איך אנחנו יכולים לצמצם את כמות הפסולת [...] (שם, פסקה 12)

ה. לא - למוצרים עתירי פסולת; [...] כן - לחברות העושות מאמץ למכור מוצר עטוף בפחות פסולת. (שם, פסקה 11)

⁸ בטקסטים שאינם מאמרים, כגון נאומים, תעמולה, כרזות בהפגנה, סמאות, כתובות "גרפיטי" - רווחת התבנית המודלית: פועל בעתיד + נושא (בסדר הזה). לדוגמה, "ימוגרו השחיתויות", "יתפטר המנכ"ל" (והשוו למשפט: "המנכ"ל יתפטר").

◆ מונחים מקצועיים

את השימוש במונחים מקצועיים נמצא במאמרים של בעלי מקצוע מתחום מדעי כלשהו. שימוש רב במונחים מקצועיים יכול לחזק אצל הקורא את ההרגשה שמדובר במידע אובייקטיבי ומהימן.

גם ההזדהות עם כוכב ספורט מוסברת על ידי פסיכולוגים: על פי **האסכולה הפרוידיאנית**, למשל, הזדהות זו דומה במהותה להזדהות עם מנהיג, שהיא בסופו של דבר **סובלימציה** (עידון) של **ההזדהות עם האב הקדמון**.

"ברוך הבא דייגו הכובש", פסקה 3 (**דברים ככתבם**, עמ' 153)

◆ מילים טעונות, מילים בעלות קונוטציה חיובית או שלילית

מילים טעונות הן מילים בעלות קונוטציה (משמעות נלווית) חיובית או שלילית, והן נושאות אפוא עומס ריגושי בדרגות מדרגות שונות. השימוש במילים טעונות מבליט את דעת הכותב על הנושא הנדון ובו בזמן מעורר רגשות חיוביים או שליליים אצל הקורא. בדרך זו הכותב עשוי לשכנע את הקורא בצדקת עמדתו. קוראים מיומנים עשויים לחוש דחייה מפני מסר הנשען בצורה מופרזת על שימוש זה.

ומכאן גם **תקלה** אחרת, סימן רביעי ל**מחלת** השעה - **העבודה הזרה**. הכיבוש הגדול של עשרות שנים, **המבצר הלאומי** הגדול, **העבודה העברית**, הולך ו**נחרב** לעינינו. ואין אנו שואלים את עצמנו מה נעשה מחר **ביום פקודה** ו**סכנה**, כשפועלים **נוכרים** ימלאו את מושבותינו, מי יעמוד לנו **ביום סערה ושואה** [...]

"היישוב חולה", פסקה 4 (**מש"ב**, מס' 18)

◆ מילים מעצימות (סופרלטיבים)

אלה ביטויים שיש בהם מוחלטות, קיצוניות, ולעתים הגזמה. מטרתם לעורר את רגשות הקורא ולהביא אותו לתמוך בעמדת הכותב. שימוש רב מדי בסופרלטיבים עשוי לעתים לגרום להחמצת המטרה, שכן הקורא יתייחס בחוסר אמון לכתוב.

הצגת התאטרון **הגדולה בתבל** מתקיימת בימים אלה בקהיר, עם 15 אלף משתתפים מ-182 מדינות, וסיקור תקשורת **אדיר**. [...] **מוועידות עם אלפי משתתפים אף פעם לא זומח שום דבר**. זה בסך הכול אירוע **ענק** של יחסי ציבור.

"ארבעים סנט לשנה", פסקה 1, 2 (**דברים ככתבם**, עמ' 282)

יש שהשימוש בסופרלטיבים הוא אירוני. במקרה זה הכותב אינו מזדהה עם הסופרלטיבים אלא שם אותם בפיהם של בעלי הדעה המנוגדת לו.

האם באמת פגיעתה של "בעזרת השם" באדם שאינו שומר מצוות היא **כה קשה**, שצריך להגן עליו מפני **הטראומה** ולאסור מעשה המקובל על יהודים מדורי דורות?

"לשונם של יהודים", פסקה 8 (דברים ככתבם, עמ' 23)

◆ משפט ייחוד

השימוש במשפט ייחוד עשוי לשמש להבלטת המסר.

עיסוק מדעי אין לו קשר למושג ערכי, והניסיון לכרוך את הערכים במדע - אין לו שחר.

"בין מדע ובין ערכים", פסקה 14 (דברים ככתבם, עמ' 97)

◆ משפטי תנאי

משפטי תנאי (תנאי קיים) עשויים להביע איום מרומז או הבטחה מרומזת. דרך זו רווחת בלשון הפרסומת והתעמולה, ולעתים נמצא ממנה גם במאמרים.

אם לא נפחית את כמות הפסולת, נהפוך את "ארץ חמדת אבות" לאתר פסולת אחד גדול.

"האשפה הלאומית שלנו", פסקה 7 (דברים ככתבם, עמ' 136)

◆ נתונים מספריים

נתונים מספריים משווים מהימנות לכתוב. על כן נמצא שימוש בהם גם במאמרים המבקשים לשכנע.⁹

[...] אבל עם נתון אחד קשה להתווכח: היציבות בציון הממוצע של הבחינות הפסיכומטריות. בכל אחת מהבחינות שנעשו ב-13 השנים שהמרכז פועל בהן, הציון הממוצע נע סביב 535. ציון זה הושג כאשר המכונים הפרטיים רק הוקמו והכינו פחות מ-5% מהנבחנים, והוא נשאר על כנו גם היום, כאשר יותר מ-85% מהנבחנים לומדים בקורסי הכנה [...]. נתון זה מלמד שטיעוני המכונים כאילו מרבית התלמידים משפרים את ציוניהם בעזרת הקורסים ב-75 עד 125 נקודות אינם עומדים במבחן הסטטיסטיקה הכוללת.

"המסחטה", פסקה 13 (מש"ב, מס' 23)

◆ סגי נהור

סגי נהור (מילולית: מלא-אור; כינוי לעיוורים) פירושו לומר דבר ולהתכוון להיפוכו. שימוש זה נועד ביסודו לנקיטת לשון נקייה, והוא אמצעי רטורי שכח ליצירת אפקט אירוני.

אלוף משנה הנרי [...] הבין כי האשמת דרייפוס עומדת על כרעי תרנגולת, וכדי לספק לחומר המחשיד את דרייפוס בסיס רחב ככל האפשר, פברק במו ידיו "הוכחות" המפלילות את הסרן היהודי.

"הזיוף שולט בהיסטוריה", פסקה 15 (מש"ב, מס' 15)

⁹ בדרך כלל הכותבים בוחרים להביא את הנתונים המשרתים את מטרותם, ולכן יש להיזהר מקבלת הנתונים כאמצעי שכנוע מספק.

ב-1989 נסגר המפעל [לייצור נשק כימי], אך לא לחלוטין: כעת עבר הסבה להשמדת נשק כימי. הטכנולוגיה "**המתקדמת ביותר**" שהשתמשו בה הייתה לשרוף את תכולת הפצצות והפגזים. כתוצאה מכך החלו חלקיקי חומר רעילים להתפזר באוויר [...]

"סוף העולם מתחיל ברוסיה", פסקה 5 (מש"ב, מס' 74)

◆ סתמיות

הכוונה לניסוח שבו עושה הפעולה אינו מצוין במפורש. הסתמיות באה לידי ביטוי באמצעים מגוונים: פועל בגוף שלישי רבים, סביל, שם פועל, שם פעולה. הכותב נוקט מבנים סתמיים כאשר אין הוא מעוניין לציין את הפועל או כאשר אין הוא יודע בוודאות או בדיוק מי הוא.

הסתמיות יכולה לשמש לציון אמת כללית (בדומה לגוף ראשון רבים; ראו לעיל). כמו כן מבנים סתמיים ובעיקר הסביל עשויים לשמש לתיאור תהליכים ותופעות, ואף לשוות לטקסט צביון אובייקטיבי, ולכן הם נפוצים במאמרי מידע ובמחקרים מדעיים¹⁰ (רי גם הסעיף שם פעולה).

מדיניות פיזור האוכלוסייה **נוסחה** בשנה הראשונה להקמת המדינה, ומאז **נודע** לה מקום חשוב במדיניות המוצהרת שלנו. [...] מדיניות הפיזור של האוכלוסייה הייתה **מעוגנת** בשיקולים טריטוריאליים, שעמדו בראש מעייניה של המנהיגות המדינית [...]. בשולי הארץ [...] **התפתח** מעגל חיצוני של יישובים עירוניים וכפריים מיושבים בעולים [...]. על העולים **הוטל** לאכלס את השטחים החדשים [...] בתוך שנים לא רבות **הוקם** מאגר ניכר של יחידות דיור, ארעיות וקבועות, ובאמצעותו **היה אפשר לפזר** את אוכלוסיית העולים חסרי הדיור, אולם **מסובך יותר היה לפזר** את הפרנסה והרווחה. משום כך שטחים אלה היו לא רק פריפריה תרבותית, בשל הרכב האוכלוסייה **שהופנתה** אליהם, אלא גם פריפריה כלכלית. [...] בסוף שנות החמישים ובראשית שנות השישים, **כשהתבררו** ממדי הבעייתיות ביישובי העולים שבשולי הארץ [...], שבה ועלתה השאלה כיצד **מיישבים** שוליים אלה [...].

"להימנע משגיאות העבר", פתיח, פסקה 2, 3, 5 (דברים ככתבם, עמ' 109)

תחילה **נכתבו** בעיקר סיפורים בלשיים קצרים [...] ב-1920 אף **נקבעו** מעין "כללי אתיקה" [...] **התפתח** גם בלש 'אנושי' יותר [...] הסוג הבלשי הזה **נוצר** בארה"ב, **נדפס** בחוברות והחל לזכות בהצלחה מסחררת.

"סוד הקסם של הספרות הבלשית", פסקה 4, 5 (דברים ככתבם, עמ' 139)

"איך להכניש את תורת הגזע? איך **לבטל** את מה שנראה נכון בעליל? [...] ובכן, מה **לעשות** בתורת הגזע [...] לאחר שנראה כי אי אפשר להתעלם ממנה [...]?"

"גזעים - גיוון ולא היררכיה", פסקה 4-5 (מש"ב, מס' 8)

¹⁰ לסביל שימוש נרחב בידיעות חדשותיות, שכן הוא מאפשר למנסחי הידיעות להימנע מייחוס פעולות לגוף מסוים. וכך - אנשים נפגעים, נעצרים, מפורטים; ידיעות נמסרות, נאמרות וכו'.

◆ סימני פיסוק

לסימני הפיסוק יש כמה תפקידים, והעיקריים - הפרדה בין יחידות תחביריות ויחידות משמעות, ושיקוף של הנגנה, בעיקר חיווי, שאלה, קריאה, תמיהה. סימני הפיסוק בשני התפקידים האלה תורמים לרטוריקה של הטקסט. סימני הפיסוק המפרידים - ובעיקר הסוגריים והקווים המפרידים - משמשים לציון מאמרים מוסגרים (רי ערך). סימני הפיסוק של ההנגנה - ובעיקר סימן השאלה (רי הערך שאלות) וסימן הקריאה, וכן הסימן שלוש נקודות - משתייכים ללשון הריגושית.

(א) מירכאות

השימוש במירכאות תפקידו לתת מעמד שונה מן הרגיל למילה, לצירוף או למשפט, כגון לשון סגי נהור, הסתייגות ואירוניה. בדוגמאות שלהלן המירכאות מציינות - השאלה (דוגמה א), סגי נהור (דוגמה ב וראו ערך), לשון דיבור (דוגמה ג), מטפורה (דוגמה ד), "כאילו" (דוגמה ה, ו), מושג (דוגמה ז), הסתייגות של הכותב (דוגמה ח), הגזמה.

א. בני 13-16 מאמצים [...] את דפוסי ה"התחפשות" של עולם המבוגרים [...]

"כשילדה טובה מתחפשת למכשפה", פסקה 12 (דברים ככתבם, עמ' 63)

ב. ב-1989 נסגר המפעל [לייצור נשק כימי], אך לא לחלוטין: כעת עבר הסבה להשמדת נשק כימי. הטכנולוגיה "המתקדמת ביותר" שהשתמשו בה הייתה לשרוף את תכולת הפצצות והפגזים. כתוצאה מכך החלו חלקיקי חומר רעילים להתפזר באוויר [...]

"סוף העולם מתחיל ברוסיה", פסקה 5 (מש"ב, מס' 74)

ג. מדינאים הנוטים "לחשוב בגדול" [...]

"להימנע משגיאות העבר", פסקה 9 (דברים ככתבם, עמ' 109)

תפקיד המירכאות: לשון דיבור? הסתייגות? (ראו בטקסט עצמו.)

ד. וכולם היו ב"סירה אחת" של מצוקה.

שם, פסקה 10

ה. [...] יצליחו להרשים את הלקוחות אשר קיבלו סדרה של עצות "מוצלחות".

"על מקורן של אמונות מוטעות", פסקה 15 (מש"ב, מס' 84)

ו. שני ה"מחקרים" התבססו על השוואות [...]

שם, פסקה 17

ז. יש הרואים את מדעי הטבע בבחינת איפכא מסתברא למדעי הרוח, מעין שריד לאותה הפרדה בין המגמה "הראלית" למגמה "ההומנית".

"הומניות במדע - האומנם?", פסקה 1 (דברים ככתבם, עמ' 184)

ח. הבלש מגלם את ערכי "החברה המהוגנת" מול ערכיה של חברת "העולם התחתון"
[...]

"סוד הקסם של הספרות הבלשית", פסקה 12 (דברים ככתבם, עמ' 139)
נראה שהכותב מסתייג מן המושגים, אולי בשל הקושי להגדירם.

(ב) סימן קריאה

סימן קריאה מבטא לרוב נימה נחרצת, ונוסף על תפקידו לציין ציווי והמרצה לפעולה - הוא בא להדגשת מבעים החשובים לכותב.

יש לי גם זכות "לייבא" מבחוץ ולשלב בירושתי את הטוב בעיניי, בלי שאכפה על יורש אחר, עליכם למשל, את טעמי ואת העדפותיי! זה הפלורליזם אשר דיברתי קודם בשבחו.

"יהדות והומניזם - חד הם", פסקה 6 (מש"ב, מסי' 46)

התרומה הגדולה ביותר של היהדות לקדמה האנושית הייתה עשרת הדיברות; ומאלה - "זכור את יום השבת" הוא החוק הסוציאלי הראשון בעולם, שחולל מהפכה עצומה! אפילו חוק יום-עבודה בן שמונה השעות, שנתקבל 3,500 שנה לאחר זאת, אינו עולה עליו בערכו! יום מנוחה בשבוע גם לעבד ולאמה, גם לגר ולבהמה! אילו נברא העם היהודי רק לשם כך - כדאי היה לעולם שנברא!

"חילוניים בעד שבת", פסקה 3 (מש"ב, מסי' 38)

(ג) שלוש נקודות

הסימן שלוש נקודות כאילו אומר "מיותר להסביר", או "ואידך זיל גמור", או "חומר למחשבה" או "אין מילים".

מכאן הסתירה בהכרזה על מדעי הטבע כלא-הומניים. מאחר שהם עוסקים בכוחות המשפיעים על בני-האדם, הם, ממילא, הומניים...

"הומניות במדע - האומנם?", פסקת הסיום (דברים ככתבם, עמ' 184)

◆ ציטוט, הישענות והסתמכות

הכותב יכול להסתמך על מקורות מסוימים ואף לצטט מהם. לאמצעי זה יכולים להיות כמה תפקידים:

- היתלות באילן גבוה, מעין 'לא רק אני חושב כך', 'אמרו את זה (אנשים חשובים) עוד לפני'. כך הכותב יכול להשיג מהימנות, ואולי אף לחלוק את נטל האחריות על הנאמר עם גורם נוסף.

- קישוט סגנוני לטקסט, שילוב של טקסט בעל לשון אחרת (למשל פסוק, מימרה או מכתם של סופר).

"העתיד כבר לא מה שהיה פעם". בחרתי לפתוח באמרה חביבה זו של המשורר והסופר הצרפתי פול ואלרי מפני שהיא נכונה היום יותר מאשר בעבר.

"חידושים טכנולוגיים", פתיחות (דברים ככתבם, עמ' 46)

הטרפוניה המשתמעת מכאן, שלפיה יוצאים יותר מדי ספרים וצריך לקצץ את התנובה הזאת, היא עתיקת יומין. האם לא עודף הספרים הוא זה שהקפיץ את שלמה המלך ממקומו עד שזעק (קהלת יב, יב): "היזהר עשות ספרים הרבה אין קץ"?

"השפע הבלתי נסבל של הספרים בעולם", פסקה 9, 11 (מש"ב, מס' 33)

יוכל מישהו לטעון שאין אני מייצג נאמן של הגישה הדתית, שהרי אינני לבוש בלבוש חרדי. אני מבקש לקרוא דברים שכתב "לובש שחורים", הרב שאול ישראלי, ראש ישיבת מרכז הרב: "סמכות המלך (המלך במובן של כל משטר מדיני) אינה קבועה ועומדת בדיני התורה, וכל עיקרה תלויה במידת הסמכות שניתן לה מאת העם".

"יהדות ודמוקרטיה בכפיפה אחת: (ג)", פסקה 7 (מש"ב, מס' 45)

דוגמאות מן המאמר "על מקורן של אמונות מוטעות" (מש"ב, מס' 84):

סקרי דעת קהל שנערכו בארצות שונות מורים כי [...] (פסקה 3)

מחקרים שיטתיים מלמדים כי [...] (פסקה 4)

מחקרים פסיכולוגיים איתרו כמה מנגנונים [...] (פסקה 6)

המחקר הפסיכולוגי מורה כי [...] (פסקה 7)

לעתים הכותב מצטט דברים לא כדי להישען עליהם אלא כדי להסתייג מהם או לחלוק עליהם.

בשלהי מלחמת העולם השנייה נשא וינסטון צ'רצ'יל נאום, שבו פנה אל העם הגרמני. בנאום זה טען צ'רצ'יל כי כל מה שהתרחש במלחמה זו, שהוליכה לתוצאות הרסניות גם לגרמניה עצמה, ניתן לייחס לפעולותיו של אדם אחד ואדם אחד בלבד - היטלר. טענה זו, מפיו של אחד מגדולי האישים במאה ה-20, משקפת דעה [...]

"מקומה של האישינות בעיצוב תהליכים היסטוריים", פסקה 1-2 (דברים ככתבם, עמ' 59)

◆ שאלה (אמתית)

מדובר הן בשאלה ישירה (עם סימן שאלה בסופה) והן בשאלה עקיפה. תפקידיהן:

א. הצגת הבעיה: בשאלה מוצגת בעיה שהיא נקודת מוצא לדיון במאמר.

ב. מיקוד: השאלה ממקדת את הנושא הנדון של הפסקה או של הפרק. הכותב שואל שאלה ומביא בעקבותיה תשובה. רצף זה מסייע לקורא לעקוב בערנות אחר הכתוב. השימוש בשאלות מאפיין מאמרים שיש בהם ניתוח של סוגיה מסוימת, ולא דווקא מאמרי שכנוע.

פסיכולוגים, סוציולוגים ועיתונאים רבים ניסו לתת מענה לשאלה מדוע אנשים כה רבים נמשכים בהתלהבות עזה [...] לצפייה בתחרויות ספורט.

"ברוך הבא דייגו הכובש", פסקה 2 (דברים ככתבם, עמ' 153)

האומנם הוכיחה המציאות את הטענה? נראה שלא.

"מקומה של האישיות בעיצוב תהליכים היסטוריים", פסקה 33 (דברים ככתבם, עמ' 59)

וכאן נשאלת השאלה - מהו סוד קסמו של הז'נר? מדוע דווקא סוג ספרותי זה הפך להיות פופולרי כל כך ברחבי העולם, ומדוע נמשכים אליו קוראים בארצות שונות, מתרבויות שונות ומשכבות חברתיות שונות? דברים רבים נכתבו בעניין זה, והועלו השערות בניסיון להסביר את החידה. אציג כאן כמה מהן: [...]

"סוד הקסם של הספרות הבלשית", פסקה 10 (דברים ככתבם, עמ' 139)

◆ שאלה להדגשת עמדה (שאלה רטורית)

שאלה רטורית נועדה להדגיש את עמדת הכותב, והוא משיג באמצעותה את השתתפות הקורא. זה אמור להסכים עמו בנתנו תשובה לשאלה. השאלה הרטורית נפוצה במאמרי שכנוע. לעתים הכותב בוחר לסיים בה את המאמר (דוגמה ב).

א. האם פירוש הדבר הוא יחס רך לעבריינים? מובן שלא.

"צדק נוסח סינגפור", פסקה 10 (דברים ככתבם, עמ' 262)

ב. עינייים הם פשע נגד האנושות. כמה זמן תוכל סינגפור לשגשג כמדינה חסרת חוק?

שם, פסקת הסיום

ג. על סמך מה אוסרים על אדם מאמין [...] לתת ביטוי לעקרונות שלפיהם הוא חי? האם באמת פגיעתה של "בעזרת השם" באדם שאינו שומר מצוות היא כה קשה, שצריך להגן עליו מפני הטראומה ולאסור מעשה המקובל על יהודים מדורי דורות?

"לשונם של יהודים", פסקה 9 [ר' גם פסקה 8] (דברים ככתבם, עמ' 24)

לעתים מסומנים מבעים בסימן המשולב של סימן שאלה וסימן קריאה המשקף הנגנה של תמיהה ופליאה ומשמש להדגשתה של התנגדות לעמדה נדונה.

כשאני רואה את כל זה, אני רוצה לצעוק: "געוואלד! הזאת נעמי?!" כלומר האם אלה פני ישראל בערב שבת? שבת זו, ששמרה עליהם יותר משמרו עליה? זה הגמול שגומלים לה? כאן, בארץ ישראל, אחר כל הדורות?

"חילוניים בעד שבת", פסקה 8 (מש"ב, מס' 38)

◆ שבירת צירופים¹¹

לעתים הכותב משתמש בצירופים קיימים בלשון - בפסוק, בניב, בקולוקציה - על ידי שבירתם כדי להפתיע, ליצור דו-משמעות, לעורר חיוך, ליצור אפקט אירוני. שבירת צירופים כבולים נפוצה בכותרות של מאמרים.

¹¹ ראו גם הערך הבא: שיבוץ פסוקים וכו'.

"כשנגיע לגשר - נחצה אותו?"

כותרת המאמר (השאלון "הבנה והבעה", קיץ תשנ"ח; **איגרת מידע מ"ו** [תשנ"ט], עמ' 109)
המאמר דן באסון התמוטטות הגשר בפתיחת המכבייה. שבירת האמרה מושגת הן על ידי
הצבת סימן השאלה הן על ידי קונקרטיזציה של ה"גשר".

אולי ההסבר לכל זה [העדפת שימושי הלשון על דרך האנגלית] שאנחנו בגלות רוחנית.
פינו בעברית ולבנו באנגלית.

"מנצחת את המשחק", פסקה 3 (**דברים ככתבם**, עמ' 91)

על פי תבנית השורה המפורסמת משיר של יהודה הלוי: "לבי במזרח ואנוכי בסוף מערב".

◆ שדה סמנטי

ריבוי מילים וביטויים השייכים לתחום משמעות שאינו ממין הנושא - יוצר מערך מטפורי,
מעין משל מורחב, העשוי לשמש לצורך הסבר (על ידי תחום הקרוב יותר אל הקורא) או
לצורך העצמה של הטיעון (בעיקר כאשר השדה הסמנטי מכיל מילים בעלות קונוטציה
חיובית או שלילית).

במאמר "הבריחה אל הבריאות" (**דברים ככתבם**, עמ' 144) - בולט שדה המלחמה:
"מלחמה", "מאבק", "גיוס", "בריחה", "כוחות", "הגנה", "כוחות מגן", "כלי זין", "מוות
אורב", "להשתלט", "מקלט".

השדה הסמנטי הזה אינו מלמד על נושא המאמר; הוא נועד לסייע לכותב לתאר ולהסביר את
התופעה שכונתה "הבריחה אל הבריאות".

◆ שיבוץ פסוקים וחלקי פסוקים, אלוזיות

שיבוץ פסוקים ואלוזיות הם קודם כול עניין של סגנון כתיבה ושל הכרת המקורות ויצירות
ספרותיות - ומשקפים רצף תרבותי ולשוני. עם זאת לשימוש בהם יש גם תרומה לרטוריקה
של הטקסט. האלוזיה עשויה לאזכר עניין שלם ממקור אחר - סיפור מקראי, מדרש, הלכה,
יצירה ספרותית וכדומה, ובכך לקפל אמירה בעלת משמעות עמוקה יותר מן האמירה ללא
האלוזיה. הכותב יכול לפנות באמצעות האלוזיה לנמענים "נבחרים", אלו שיזהו את
האלוזיה, ובכך ליצור עמם קשר המבוסס על סמלי תרבות משותפים.

לעתים הכותב משבץ בטקסט פסוקים שנעשו למטבעות לשון והוא שואב אותם מאוצר
המילים והצירופים הכללי של הלשון ולא ישירות מן המקורות (סעיף ג). אין השימוש בהם
מכוון לאזכר את המקור שממנו הם לקוחים, אלא הכותב מעוניין בהם בשל כוחם הרטורי
והפואטי (לשון ציורית, חזרות, מילים טעונות ומעצימות, ניגודיות וכד').

עצם השימוש באלוזיה שלא בהקשר המקורי יש לו תפקיד רטורי. לעתים מדובר בהישענות
על המקורות ועל יוצרים גדולים¹² שנועדה לחזק את הכתוב (סעיף ב). כאשר השימוש

¹² וראו עוד לעיל הערך ציטוט, הישענות והסתמכות.

באלוהיה כרוך ביציאת הכותב נגד רוח הטקסט שהאלוהיה לקוחה ממנו, אפשר לדבר על המרה אידאולוגית, ובעיקר על חילון ושבירת מיתוס (סעיף ד), או על התרסה ויצירת אפקט אירוני (סעיף ה). אפשר אפוא לראות מעין קו רצף שמן השמירה על רוח הטקסט שממנו לקוחים הפסוק או האלוהיה, דרך שינוי המקור בדרגות שונות, עד ניפוץ ושבירה לצורך התרסה נגד רוח המקור.
ראו גם לעיל שבירת צירופים.

(א) שיבוץ פסוקים וחלקי פסוקים :

ומה הייתה השבת לישראל, הרי כולנו יודעים. "חמדת ימים"; **מקרא עונג**; היום שבו **"מתעורר עץ החיים ומקיש באותם עלים שלו, ורוח נושבת מהעולם הבא, ואותם ענפי האילן מתנענעים, ועולים ריחות העולם הבא"**, ככתוב בספר הזוהר, ועליה מתרפקים **"בואי כלה, בואי כלה"**.

"חילוניים בעד שבת", פסקה 4 (מש"ב, מס' 38)

(ב) הישענות :

מי שהחליט על האיסור הזה [לכתוב במכתב רשמי של צה"ל "בעזרת השם" וכיו"ב] נהג בפזיזות. הוא שיווה לצבא העם דימוי של גוף הבוטח בפלדה, ו**שעוצם ידו** חשוב בעיניו מן האמונה ומרוח האדם.

"לשונם של יהודים", פסקה 5 (דברים ככתבם, עמ' 23)

יחידת הטקסט מתייחסת לפסוקים ידועים: "ואמרת בלבבך פְּחִי וּעֲצֵם יָדִי עֲשֵׂה לִי אֵת הַחִיל הַזֶּה" (דברים ח, יז); "לא בחיל ולא בַּכַּח כִּי אִם בְּרוּחִי אִמַּר ה' צְבֹאוֹת" (זכריה ד, ו). על ידי האלוהיה הכותב משיג הדגשה של הניגוד בין כוח ועוצם יד (של האדם) ובין רוח (במקור רוח ה').

[...] האם אלה פני ישראל בערב שבת? **שבת זו, ששמרה עליהם יותר משמרו עליה? זה הגמול שגומלים לה? כאן, בארץ ישראל, אחר כל הדורות?**

"חילוניים בעד שבת", פסקה 8 (מש"ב, מס' 38)

הממשלה חולבת מן התחבורה היבשתית כשלושה מיליארד דולר בשנה, בכל מיני מסים. כדי לתחזק ולפתח כהלכה את התחבורה היבשתית דרושים כל שנה כעשרים אחוזים מן הסכום הזה. ביתר שמונים האחוזים יכולה הממשלה לעשות מה שהיא רוצה - אבל הממשלה תמיד **מנסה ללמד את הסוס שלה לא לאכול**.

"הרוצח הזה הוא יתום", פסקה 2 (מש"ב, מס' 28)

יש כאן אלוהיה לבדיחה ידועה: עגלון אחד ניסה לצמצם בהדרגה את כמות המזון שהוא נותן לסוסו. הניסוי כמעט הצליח, אלא שהסוס מת לפני סוף הניסוי. הכותב מאזכר את הבדיחה ובכך טוען את טענתו הכפולה: הממשלה אינה נותנת כסף למלחמה בתאונות הדרכים; הממשלה אחראית למוות שנגרם כתוצאה מכך.

(ג) מימרות, ניבים ומטבעות לשון :

מישהו המציא פעם בדיחה, שלפיה ביקשה האקדמיה לכפות על הציבור את הצירוף "שח-רחוק" במקום טלפון. **לא היה ולא נברא**. [...] אבל היום המציאו אותם מתנגדים ל"שח-רחוק" (ובדין הם מתנגדים) את הצירוף "שלט-רחוק", **ואין פרץ ואין צווחה**. (פסקה 8)

גם המילים יזם, פער, שדולה, קלטת, אתגר, תכום, תסכול וכן הלאה - בוודאי "לא צלצלו" בהתחלה לכמה אנשים, והיום **לא נודע כי באו אל קרבנו**. (פסקה 10)

כל אדם רשאי לבחור בבורות, אם רצונו בכך. [...] אלא שאז יש מקום לאקדמיה ללשון, המזכירה לנו שאפשר גם אחרת; **שהכול צפוי, והרשות נתונה**, ומותר, באמת מותר, לבחור באיכות. (פסקה 13)

"מטפשי הלשון", (מש"ב, מס' 65)

(ד) המרה אידאולוגית:

[...] ה"ייהרג ובל יעבור" שלי הוא כבר שילוב של זהותי היהודית עם זהותי ההומניסטית.

"יהדות והומניזם - חד הם", פסקה 12 (מש"ב, מס' 46)

הביטוי "ייהרג ובל יעבור" מועבר כאן מן העולם היהודי ההלכתי לעולם החילוני, ובכך הכותב מקדש את ערכיו החילוניים ההומניסטיים.

(ה) אפקט אירוני:

אפשר היום לכתוב מסה מבריקה, ושיר חודר, וסיפור מרתק, גם בלי להקפיד על משמעת לשונית, ואין לך פגיעה גדולה מזו בנפשם של **נוטרי חומות הלשון**. המשפט הראשון בהיסטוריה האנושית שאמר ההומו-סאפיינס החמוש באלה לזוגתו הנחשקת, לא היה כבול לשום כלל הכתוב בספרי הדקדוק, אבל היא הבינה בדיוק מה הוא רוצה, ועל המשפט הזה נבנו **תלי תלים של הלכות לשוניות** המשמשות היום את הסנוביזם הלשוני.

"תהיה שנה כזה", פסקה 3, 6 (מש"ב, מס' 97)

הכותב לוקח ביטויים מן העולם ההלכתי-דתי ומסב אותם לתחום אחר - לתחום הלשוני. הוא יוצר אנלוגיה בין הגישה השמרנית והקיצונית בתחום ההלכה לגישה כזאת בתחום הלשוני. הטלוויזיה עשתה מהפכה גדולה בהוויי החיים בעולם [...] היא שינתה גם את אופי השבת [...] במקום שמשפחה יהודית [...] הייתה יושבת סביב השולחן הערוך [...] הרי עכשיו יושבים כולם עם הפנים אל אנשי התיבה המדברת [...] קשה לומר **שמלאכי השרת** מוצאים את מקומם בתנאים האלה; **ואשת החיל**, היא תימצא בתיבה (בטלוויזיה) דווקא, מדברת אנגלית או צרפתית.

"חילוניים בעד שבת", פסקה 5 (מש"ב, מס' 38)

◆ שלילה

לשימוש רב בדרך השלילה יכולים להיות שני תפקידים הפוכים: מצד אחד היא משרתת הבעת מתינות וזהירות (דוגמה א) ומצד אחר הבעת נחרצות (דוגמאות ב-ג).

א. בכל התשובות הללו - וגם באחרות - יש בוודאי **לא מעט** מן האמת. נראה כי כל קורא מוצא בספרות הבלשית משהו אחר, ואין סיבה להניח כי אינו יכול למצוא בה כמה דברים בעת ובעונה אחת, בלי שיהיה מודע להם.

"סוד הקסם של הספרות הבלשית", פסקה 14 (דברים ככתבם, עמ' 139)

ב. עיסוק מדעי אין לו קשר למושג ערכי, והניסיון לכרוך את הערכים במדע - אין לו שחר.¹³

"בין מדע ובין ערכים", פסקה 14 (דברים ככתבם, עמ' 97)

ג. לא נוכל להתחיל בחינוך [...] של ממש עד שלא נסלק שטויות אלה מדרכנו.

"כיצד נכשלים ילדים", פסקה 2 (דברים ככתבם, עמ' 173)

◆ שם פעולה (במקום משפט פועלי)

שימוש מרובה בשמות פעולה במקום במשפטים פועליים עשוי לאפיין לשון עיונית מדעית ולשוות לטקסט אופי של רצינות וכובד ראש, וכן נופך של אובייקטיביות.

לאור ההתקדמות מרחיקת הלכת שחלה הן בנגישות למידע והן בעיבודו ובהפצתו, אפשר היה לצפות לשיפור מקביל באיכות ההערכה של טענות ומסקנות לאור נתונים, אולם ציפיה זו לא התממשה. קשה להצביע על ירידה של ממש בנטייה לקבל מסקנות משוללות בסיס עובדתי ולהיזקק לשירותים שערכם מוטל בספק.

"על מקורן של אמונות מוטעות", פסקה 1 (מש"ב, מס' 84)

◆ תבניות ניגודיות

מדובר בזוגות של מבעים שיש בהם מעין תקבולת ביחס של ניגודיות, היפוך. למשל, המבע הראשון מנוסח בשלילה והשני בחיוב (להדגשת תקפותו של המבע השני, דוגמות א, ב), ולעתים יש שימוש בהפכים ממש (דוגמה ג).
אמצעי זה יכול להיות סגנוני ויכול לשרת כתיבת שכנוע.

א. לכן לא חשוב לציבור לדעת לכמה נהגים שללו רישיון [...]. חשובות התוצאות [...]

"בעלייה מתמדת", פסקה 3 (דברים ככתבם, עמ' 50)

ב. אולי אין כאן אמונה שלמה, אבל מקצת אמונה יש כאן.

"לשונם של יהודים", פסקה 5 (דברים ככתבם, עמ' 23)

¹³ הנחרצות מושגת גם על ידי הניב המועצם "אין לו שחר", גם על ידי החזרה על המבנה "אין לו" וגם על ידי המבנה של משפטי הייחוד.

ג. הרבה יותר יזמה ותחכום, והרבה פחות הפחדה ופרסומת, היו מוסיפים ממד חשוב למלחמה בתאונות הדרכים.

"בעלייה מתמדת", סוף (דברים ככתבם, עמ' 50)

אחת התבניות הנפוצות שיש בה הנגדה לצורך הדגשה היא התבנית "לא רק... אלא".

משום כך שטחים אלה היו לא רק פריפריה תרבותית [...] אלא גם פריפריה כלכלית.

"להימנע משגיאות העבר", פסקה 3 (דברים ככתבם, עמ' 109)

לא זו בלבד שהיישובים בפריפריה לא משכו אליהם תושבים ותיקים, אלא הם לא יכלו להכיל רבים מן העולים "היותר חזקים" ו"היותר נידים".

שם, פסקה 4

♦ תבניות לוגיות

הכוונה לשימוש בולט בקשרים לוגיים המציינים יחסים כגון סיבתיות, הסתייגות, עימות, היקש, מסקנה. שימוש זה משווה לדברים מהימנות.¹⁴

כל אדם מוכרח לאכול ולשתות, הואיל ואין לו בררה בעניין זה - אין בזה ערך. אבל שום אדם איננו מוכרח מסיבות המושרשות במציאות להיות אדם הגון; הוא יכול להיות גם מנוול. ולכן הכרעתו להיות אדם הגון שייכת לתחום הערכים.

"בין מדע ובין ערכים", פסקה 3 (דברים ככתבם, עמ' 97)

אילו הייתה קיימת צח"א (ציוויליזציה חוץ ארצית) שמסוגלת ומעוניינת להציג את עצמה בבירור לפני תושבי כדור הארץ באמצעות עב"ם, היא הייתה עושה זאת במהלך המיליונים או אף המיליארדים של שנות האבולוציה שלה ושל הציוויליזציה האנושית.

"עצמים בלתי מזהים", פסקה 12 (דברים ככתבם, עמ' 211)

---

¹⁴ הכותב יכול לעשות שימוש לא הוגן בתבניות לוגיות. לכן על הקורא לבדוק אם באמת יש קשר של סיבה ותוצאה במקום שהכותב השתמש בו, או אם המסקנה שהכותב הצהיר עליה נובעת באמת ממה שנאמר קודם. נביא בהקשר זה את דבריו של יי לייבוביץ' (במאמר "בין מדע לבין ערכים", דברים ככתבם, עמ' 97): "...אני רשאי לחשוש שכולם משקרים, ואני סבור שזה צריך להיות יחסו של כל אדם נבון לגבי כל היגד המגיע לאוזניו".

ביבליוגרפיה

- אריסטו, "מבוא: לוגיקה, פוליטיקה ואסתטיקה במלאכת השכנוע", **רטוריקה**, תרגום מיוונית והוסיף מבוא גבריאל צורן, ספריית פועלים 2002, עמ' 9-41
- זיוה בן-פורת, "הקורא, הטקסט והרמיזה הספרותית: אספקטים מיוחדים במימוש רמיזות ספרותיות", **הספרות** 26 (1978), 1-25
- חיים פרלמן, **ממלכת הרטוריקה: רטוריקה והעלאת טיעונים**, מגנס תשמ"ד
- שמעון וגה ורחל אוסטרובסקי, **אשכולות - לקסיקון למונחים בהבנה ובהבעה**, ת"ל, מעלות תשנ"ב
- שמעון זנדבנק, **מזשיר: מדריך לשירה**, כתר 2002
- רומאן יאקובסון, "בלשנות ופואטיקה", **הספרות** 2 (1970), 274-285
- זהר לבנת, "הפיסוק כאמצעי רטורי", **בלשנות עברית** 46 (תש"ס), 69-80
- זהר לבנת ויצחק שלזינגר, "קרבות רחוב": הרטוריקה של דבקות הרכב בישראלי, **סקריפט** 5-6 (תשס"ג), אוניברסיטת בן-גוריון
- רפאל ניר, "המטען הריגושי של המשמעות", **סמאנטיקה עברית - משמעות ותקשורת**, יחידה 1-3, האוניברסיטה הפתוחה תשמ"ט, 71-83
- רפאל ניר, "סתמיות בכותרות", **איגרת מידע** מ"ו (תשנ"ט), 16-20
- ניצה פרילוק, "סימן המרכאות - קשת תפקידיו בהבעה", **פרקי הדרכה למורה, הבעה ב**, ת"ל, מעלות תש"ן, עמ' 111-119
- ניצה פרילוק, "על הרטוריקה של הסוגות 'שכנוע' ו'טיעון'", בתוך "הגדרת מטלות הכתיבה הבית ספריות על פי סגנונות שיח", **איגרת מידע** מ"ב (תשנ"ו), 42-47
- זינה רגב, **סמנטיקה בחיי היום-יום**, ת"ל, מעלות תשנ"ה
- אשר אליעזר ריבלין, **מונחון לספרות**, ספריית פועלים תשל"ח
- נתן שפיגל, הפרק "הרטוריקה של אריסטו", **אמנות השכנוע - הנואם וקהלו**, מאגנס תשנ"ד, עמ' 71-86

למאמר על לשונם של יהודים

אך כלום אין תוקף לדברים אלה [הכוונה לטענה שאין שום טעם להכריח אדם לכתוב מה שאיננו רוצה] [...] כאשר **קובעים** ששום מכתב רשמי של צה"ל לא יתנוססו עליו ראשי התיבות היהודיים "הנוראיים" [בע"ה, בס"ד] [...] האם **איסור** כזה מתיישב עם כיבוד אמונתו של הזולת, עם השכל ועם חופש הביטוי? על סמך מה **אוסרים** על אדם מאמין המשרת את ארצו במדים לתת ביטוי לעקרונות שלפיהם הוא חי? האם באמת פגיעתו של "בעזרת השם" באדם שאינו שומר מצוות היא כה קשה, **שצריך להגן** עליו מפני הטראומה **ולאסור** מעשה המקובל על יהודים מדורי דורות? [...] צה"ל איננו של פלג זה או אחר של העם. אין הוא יכול לאכוף הישענות על עזרת השם [...] **מי שהחליט** על האיסור הזה נהג בפזיזות.